

Notmark krønikken.

*Morten Frede Jørgensen Skovly Mark 38 2840 Holte
dato 14. 03. 2001.*

Afskrift udført af M. F. Jørgensen (MFJ).

Det håndskrevne hefte arvede jeg efter min mor i 1996.

Jeg ved at Claus Jensen, har et indbundet exemplar af heftet, at Anne Marcussen nu har fået et exemplar af M. F. J. efter aftale med min klassekammerat, Claus's søster, Marga Jensen, da hendes syn er så dårligt at hun kun kan læse trykte skrifter.

Rasmus Jensen: født 24. 03. 1876, død 12. 12. 1909 i Hundslev.

Claus Jensen 1840 Kirketjener med konen, en af Maj Bruhn søstre, boede de lige overfor "e Kabloni". De havde en søn Rasmus 1876 der blev uddannet som snedker. Han fik børnelammelser der ødelagde hans ben. Han lavede sig selv en cykel, så han kunne køre rundt i sognet for at indsamle informationer til nedenstående skrift Nedenfor ses en direkte afskrift af Rasmus Jensens beskrivelse af nogle af Notmark sogns vigtige sammenhænge, mht. slægter, gårde, kirke, skole mm. Rasmus Jensen der boede i "e Kabloni" i Hundslev (i Claus Jensens første hus), har nedfældet disse velskrevne informationer lige før sin død. Selvom Als og resten af Sønderjylland var tysk område indtil 1920 har han bemærkelsesværdigt håndskrevet det hele på et meget fint, næsten nudansk. Hans Andersen Almsted har gennemlæst det afskrevne og hans uddybninger og fortolkninger er, med sidehenvisninger, angivet efter skriftet. Hans egne ?, ulæselige eller ikke forståede ord og sætninger er markeret med et 7. Salig Rasmus Jensen havde ikke helt styr på sine side-tal, og jeg har i venstre side angivet det reelle side nr. refererende til teksten. Han har forskellige stavemåder for person, sted og bynavne, som jeg har forsøgt at rette op. Med i nedenstående er hans beskrivelse af Almsted by og herunder smeden min tip-tip-oldfar fra Pædholm/Naskærsgård og dennes kontrakt med bønderne i Almsted, vedrørende oprettelse af et smedeværksted i Almsted i 1795.

Det ses i Rasmus's hefte side 15-24. Der er visse uklarheder imellem stamtavlens og kontraktens navne, i året 1795.

Notmark krønikken.

1) Notmark der som kirkeby, har taget navn efter sognet og kirken, har holdt sig uændret op igennem tiderne. Slægt efter anden er flyttet ind i de af fædrene opførte huse, og har dyrket den jord som i længst hensvundne tider var henlagt til stedet. De fire gårde og dobbelt så mange kådnersteder og et par jordhuse, hvoraf byen består, findes også nævnt i pastor Crucovs sognekrønike for et par hundrede år siden. Og sådan omtrent var beskaffenheden endnu indtil for en halv snes år siden. Først i året 1904 da øvelgønne blev udparcelleret, ved hvilken lejlighed to af byens kådnere J. Jørgensen og I. Iversen fik deres landområde forstørret så der kan holdes en hest på stedet, begyndte der ligesom at brydes med det gamle, og det går nok her som så ofte i livet, er begyndelsen først gjort, går udviklingen rask fra hånden. For et års tid siden solgtes gården Klingbjerg, som lidt efter lidt blev udparcelleret, hvorved der atter frembød sig muligheder for et par af byens indbyggere at få deres små landsteder forstørrede. Men er byen kun liden, tegner beskrivelsen deraf til at blive en af de længste jeg får om sognets byer, da der til mange af husene knytter sig 2) minder som jeg finder værd at optegne for efterslægtens skyld. Oppe på et højedrag, med fri udsigt til alle sider ligger gården "Klingbjerg" der som foran bemærket nu snart er udparcelleret på en større stamparcelle nær. På det lige overfor liggende kådnersted har der i en længere år-række været drevet en omfattende hjulmands forretning. Nu er det, til stedet, hørende land for størstedelen solgt til naboen C. Eriksen. Efter at der for en del år siden blev opført en **vindmølle-motor** er der gjort forsøg med **savskæreri** mm. som endnu står på udviklingens standpunkt.

Klingbjerg, Notmark 32

Navnet Klingbjerg kan føres tilbage til et kådnersted som vistnok har ligget på det sted hvor nu slagter J. Fogt bor. Pastor Crucov skriver derom følgende: "den fjerde gårdmand udi den by Notmark ved navn Peter Rasmussen skomager, som kappelan Crucov boede tilforn, giver årlig en skæppe rug (til kirketien), af et bosted i hans abildgård, opbrudt, som kaldes Jes Klingbjergs bosted".

Denne beretning er som før bemærket skreven 1690 og afgiver som jeg har bemærket i min omtale af præstegården den eneste meddelelse vi har om et kappelan 3) her i sognet. Ved J. Fogts hus findes endnu rester af en større abildgård som nu for tiden hører til det lige overfor liggende boelssted. Men hverken dettes ejer H. Eriksen eller J. Fogt er i besiddelse af papirer angående stedets fortid. Æblehaven som nu i fordums dage godt kan have nået helt op til Klingbjerg er i tidens løb blevet delt, og den øverste del af marken er blevet udlagt som degneland som det endnu er. I vore forfædres dage, da man ikke gjorde så udstrakt brug af læge og apotek som nu for tiden, men i sygdomstilfælde søgte hjælp og råd hos en eller anden "klog mand eller kone" hvoraf hver by næsten havde sin mer eller mindre berømthed, har Klingbjerg også æren af at have huset en klog mand. I Nørborg Kirkebog" skrives nemlig under 18 Trinn. Søndag 1748 af sognepræsten i Nørborg følgende bemærkning: Begravet Hans Bertelsen, smed i Pøl, 44 år, da han stod på en stige for at plukke humle, brast en spile og han faldt til jorden og brækkede det ene ben. Han gav sig i kur hos en mand i Klingbjerg, Notmark sogn, hvor han døde. Denne gang har den kloge mand som vi ser ikke haft held med sig, men det har nutidens høj priste læger jo 4) heller ikke altid, så vi vil desuagtet, uden at vi kender hans navn lade ham hvile i fred.

Degneskolen, Notmark 28

Efter hvad gamle folk fortæller skal det nuværende af J. Fogt beboede hus for mange år siden været brugt til skole. Ved år 1790 viedes stedet af en mand ved navn Espen Petersen som foruden at være byens skolemester tillige var træskomand, og om sommeren tørvestryger på Hertugen af Augustenborgs udstrakte tørvemose “**Flæskdam**”. Dengang udførtes tørvestrygning lidt anderledes end nutildags, hvorom er mig fortalt følgende: Den nykeslede opgravede dynd udtømtes i store firkantede trækasser, hvor den stod indtil den var halvtør, så fik gamle, Espen, som han sædvanlig kaldtes et stykke bræt forbunden under hver af sine fodsål og gik så oven på den halv tørre dynd, for med en tørvespade at afstikke tørvene. Disse som var betydelig større end vore dages tørv, stod på enden i kassen, hvor de henstod til de var så tørre at de kunne sættes i hok. Der findes ved tørvestrygning der på mosen minder fra den tid, i form af store firkantede tørv således som gamle Espen og hans medhjælper fabrikerede dem. **5)** I selve huset er det ældste minde om svundne dage årstallet 1791 som står på en væg. Efter Espens død er huset gået i arv til hans datter Marie Espensen, som endnu af gamle folk mindes at have boet i aftægtsboligen dengang huset ejedes af Poul Lang.

Indersted / Skrædder, Notmark 24

På det næste af byens kådnersteder hvor nu Hans Eriksen bor levede for en fyrretyve år siden en skrædder. Denne skrædder var den første landsbyhåndværker her på Als som fik en symaskine. Nutildags findes symaskiner jo næsten i ethvert hjem, men dengang var en maskine hvorpå der kunne sys et par bukser noget som folk nok havde hørt tale om, men ikke rigtig troede på, hvorfor der da også i førstningen kom mange besøgende endogså langvejs fra for at se dette underværk, som vel nok ikke udmærkede sig ved lydløs gang da hjulværket kun var af træ. Men som sagt, sy kunde den, det var hovedsagen.

Kroen, Notmark 23

Som næste led i beskrivelsen følger kroen. Den ældste efterretning om samme har jeg funden i et på stedet opbevaret dokument fra året **6)** 1734 hvoraf det fremgår at inderstedet som byggedes for mange år siden af Jep Clausen, det nævnte år afstås til dennes søn Peter Jepsen byggegrunden tilligemed den til stedet hørende hustoft på 4 skæpper land, har forhen hørt til boelsstedet Klingbjerg, hvorfor krostedets ejer årligt var forpligtiget til at gøre en høstdags arbejde med optager på nævnte gård. Denne forpligtigelse afløstes i 1883 med en årlig skatteafgift på 4 M 35 Sk deraf 1 m 35 Sk for høstdagen og udrede en årlig afgift på 3 Mark. (Peter Petersen barnefødt i Almsted, efter hans død udvandrede hans familie til Amerika). Endvidere fik stedet ved separationen i året 1773 et land tilliggende på 8 skæpper, som udlagdes af byens 4 gårdmænd i fællesskab. Den årlige afgift deraf var 17 Mark som gårdmændene delte indbyrdes. Denne afgift afløstes fra 1. April 1884 efter at den var betalt rigeligt i 100 år. Det nuværende beboelseshus er opført 1829 af Hans Christian Fink. Højtimmeret (øverste stokværk) er opført i efteråret 1860 af Hans Iversen.

Selvstændigt privilegium lader kroen ikke til at have haft i ældre tid. **7)** Denne frihed havde kromanden i Hundslev, som så atter afstod den til kromanden i Notmark, mod at denne så til gengæld skulle købe sit øl og brændevin som han brugte i beværtningen, hos ham. På samme måde var byens indbyggere forpligtet til at købe deres øl og brændevin som de brugte ved festlige lejligheder, som bryllup, barselgilder og lignende hos kromanden i Hundslev. Disse forpligtelser afløstes ved næringsfrihedens ikrafttrædelse. Som afløsningssum måtte Notmark og Hundslev betale 78 Rbd. Daværende kromand C. Iversen hvem disse optegnelser skyldes, dømtes til at betale 33 Rbd. i afløsning. Denne sum ville kromanden i Hundslev dog ikke gøre krav på hvis C. Iversen som hidtil vilde købe sit øl og brændevin hos ham, og da Iversen var villig dertil ordnedes sagen på den måde. I året 1773 ejedes stedet af Andreas Lausen som tillige var hestedrager. I hans tid var beværtningen et års tid borte fra stedet. Den var da henlagt til nuværende P. Madsens hus i **8)** Hundslev, som er et af de såkaldte præsteinderste steder, bygget på præstegårds grund. I nævnte hus er skænkestederne fra hin tid endnu bevarede.

Stor omsætning af de våde varer har der vist ingensinde været i Notmark kro. Beværtningen har nærmest været af den slags hvor byens fædre kan samles til et muntert lag uden det arter sig til udskejelser.

I vore fædres unge dage samledes ungdommen også ofte der til et muntert svingom i kroens lille dansesal, som nu er omdannet til aftægtsbolig. Stor var denne dansesal just ikke, som en almindelig bondegårds storstue med murstensgulv og skrin langs væggene, som ved sådanne lejlighed brugtes til siddepladser. Men den tids mennesker var nøjsomme i mer end en henseende. Hvem tænkte vel på kneben plads når musikkens toner gennembævede luften og det stundom et lille tramp på tæerne, så var den tids laksko ikke finere end at de kunne tage det med. Men tiderne skifter, nu stilles der større fordringer og **9**) dansesalen er som sagt nu også forsvunden. Offentlig dans afholdtes for sidste gang den 15. febr. 1877. Et sluttet gilde for byens indbyggere afholdtes den 10. febr. 1885. Da lød der for sidste gang musikkens toner inden døre, og som C. Iversen med et stille suk bemærkede (da vi nedskrev disse linier) de lyder aldrig mer. Krostedet ligger nemlig så indeklemmt mellem naboerne så der ikke kan tænkes på en tidssvarende udvidelse hvad der vel heller næppe ville kunne forrente sig, thi som kromanden bemærkede en aften vi talte om denne sag: Byen er for lille og dens indbyggere for solide til at det lønner sig at være kromand her. Der har da også i den sidste tid været underhandlinger i gang om at afstå beværtningsfriheden til C. Mathiesen på øvelgønne hvor der forhen har været kro. Hidtil er det dog efter gentagne ansøgninger ikke lykkedes at opnå myndighedernes tilladelse til denne ordning.

Gennem en længere årrække har der også været drevet **10**) uldkarteri der på stedet. I den forbi-løbende bæk hvor et vandhjul var anbragt fik man drivkraften til maskinen. Denne virksomhed grundlagdes af Hans Iversen i året 1858 og fortsattes af hans søn og efterfølger C. Iversen til 1884 da det nedlagdes. Det bedste år som forretningen havde var 1867, da der forarbejdedes 616 numre gav tilsammen 1777 (pund) uld.

Høker, Notmark 25

I de senere år har byen også fået en efter sin størrelse ret betydelig kolonial, træ og farvehandel, som da dens grundlægger kommuneforstander J. P. Kjær har fundet støtte for sit foretagende også i de tilgrænsende byer forhåbentlig må gå en betrygget fremtid i møde.

Skolen

Skolen er beskrevet under skoleforhold, men degnegården må også medtages her. Den gamle degnegård hvoraf kun beboelseshuset er bevaret, er bygget 1764. Dette årstal tilligemed bogstaverne H.C.S. står indhugget i grundstenen ved den gamle indgangsdør som med sin kunstigt forarbejdede **11**) jernhammer, til at slå alarm med, har fået lov til at blive siddende uforandret. Bygnings indre er efter at en ny og mere tidssvarende degnebolig blev bygget 1875, bleven omdannet til lo, stald og brændselsrum. I den nye degnebolig blev der på loftetagens (2 halvdøre) østende indrettet en lille ungarle lejlighed til bolig for de ved anden skoleklasse ansatte lærere. Mange af dem som senere i livet er nået frem på ærens rangstige har her under beskedne forhold henlevet en del af deres ungdom. At enkelte af lejlighedens beboere har følt sig trykket af livets ensformighed fremgår af et lille værs som står indridset på den ene vinduesrude, hvor der står: " Wenn ich am Fenster step, und in die Ferne seh, so ganz alleine, da muss ich weine ". Frit oversat: Når jeg ved vinduet står og ser ud i det fjerne, da må jeg græde.

Til **degnegården** er i de til **12**) skoledistriktet hørende kommuner Notmark, Hundslev og Almsted udlagt et landtilliggende på 5 hektar som i en længere årrække har været bortforpagtet. Ved boligen findes en stor velplejet have, som med de mange frugtræer der, og i en på den anden side skolepladsen tilplantet eng bærer vidnesbyrd til efterkommere om H.C. Andersens interesse for frugtavlens fremme. Mellem degnegårdens beboere og bostedets ejere har der fra den tid da Trolle henholdsvis Fink residerede her, bestået en overenskomst om gensidige gæstebesøg. Nytårsaften aflægger kromanden med familie et besøg i degneboligen, og hellig tre kongers aften er degneboligens indbyggere gæster hos kromanden.

I førstningen var det juleaften og nytårsaften som tilbragtes sammen, men blev senere hen efter

kromandens ønsker forandret til juleaften og hellig tre kongers aften. Denne overenskomst som altså vistnok kan holde 100 års jubilæum, holdes fremdeles i hævd.

Endvidere har der bestået en **13)** forening som også kan føres tilbage til Trolles tid. Foreningens tilblivelse skyldes den omstændighed at der i den lille by ofte kun mødte så få mandlige ledsagere ved en begravelse at det stundom kneb med at få ligbærere nok til at bære liget, på den i sin tid brugte tunge ligbåre hen til graven. Der blev så dannet en forening i hvis love optages den bestemmelse at enhver gårdmand ved begravelser skulle møde med to konfirmerede mandspersoner, de øvrige af byens indbyggere med en mandsperson. Hvem der uden gyldig grund forsyndede sig herimod skulle give en bøde på 4 skilling, senere forandret til 50 Pfennig. Den samme mulkt idømtes den som unødvendigt opholdt et bybud. Foreningens medlemmer samledes første søndag efter kyndelmisse i **kroen** hvor det henrundne års mulkterede skulle betale bøden. Endvidere vedtoges i samme lov at en ny ejer af et hus eller sted ved den første forsamling han overværede, skulle give lidt til fortæring som gerne **14)** bestod af en flaske brændevin og en krukke øl som så deltes indbyrdes. Denne forening opløstes for 10 år siden. Endnu har vi med et par ord at omtale det hus som i folkemunde er blevet kaldt kappelaniem. Det blev bygget i året 1764 af pastor With som enkesæde for mulige præsteenker. Der udlagdes til stedet af præstegårdens marker et landtilliggende på Almsted by.

15) Almsted

I Valdemar II's jordebog nævnes for året 1196 landsbyen Halmstad, som er den senere i tiden med Almsted betegnede by. I den samme jordebog findes også nævnt for året 1245 en nu længst forsvunden by, **Litlaenes**. Denne by, som strakte sig fra Almsted ned mod stranden, der hvor nutildags en del udflyttergårde er beliggende. Navnet Litlaenes skal oversat betyde "Den lille spids". Udflyttergårdene som hører med til Almsted kommune, kaldes med et fællesnavn Almstedskov, men har ellers hver sit særskilte navn.

Naskærsgård

Den største af gårdene nu for tiden, og som den førstnævnte i historien er Naskærsgård.

I sønderjyske årbøger fra 1897 gives følgende beskrivelse af gården, som på den tid har haft sin glansperiode og vistnok været af betydelig størrelse.

I landsregisteret fra 1565 nævnes en Reimer Sehested til "Naskærsgård" på Als. Om denne mand har været en søn af Benedikt Sehested og Karen Hulk og broder til Anna Hartvig, er uvist. Gården lå i Almsted, **16)** Notmark sogn, og kaldes senere Naskærsgård. Formen Naskærsgård er dog sikkert nærmere oprindelsen, men ikke let at tyde. Turde man tro, at det stammede fra meget gammel tid, kunne det tydes som Naskær (oldnordisk nær, næs, et lig) et Ligkær en mose eller et vand, hvor lig nedsænkedes, ligesom man har navnet Tyvkær for det sted, hvor tyvekvinde nedsænkedes, medens mændene blev hængt. På kortet over Als, som er fra 1649 og den dertil hørende beskrivelse hos Dankwert findes gården ikke nævnt. Det gamle bosted erkendes endnu i året 18xx nedbrændte gården totalt, og da folkene kun reddede sig i det blotte linned blev alle papirer et rov for luerne. Gården som den atter opbyggedes, blev flyttet. Ved år 1690 var gården et almindeligt boelssted og ejedes dengang af en Chresten Møller. Formodentlig stamfaderen til slægten "Møller" som gennem mange år har ejet den. Blandt de andre der i nærheden beliggende gårde, som har særskilte navne er **17)** også Hagelbjergmosegård P. Eriksen. Denne gård har førhen ligget i Almsted by, norden for nuværende J. Bladts gård. Vejen som førte ind til gården gik mellem Bladts gård og C. Thomsens hus. Ved separationen blev det nødvendigt at en af gårdene skulle rykkes ud, og ved lodtrækning blev det bestemt at det nuværende **Hagelbjergmose** skulle vige pladsen.

Padholm

Endvidere har gården "Padholm" forhen ligget inde i byen på den til C. Mathiesens kådnersted hørende hustoft. En anden udflyttergård hedder "**Smørhul**", denne gård har været udflyttet fra gammel tid da den også nævnes som udflyttergård i pastor Crucovs sognebeskrivelse. Dengang i 1690 ejedes gården af en Peder Otteson. Samtidig nævner Pastor Crucov også en Peter Thomsen ude i "gyden" betegnelsen "i gyden" bruges endnu om en af udflyttergårdene og et par i nærheden liggende huse.

Endvidere hører til denne bydel præsteindersted stedet "**Sprytten**" som i en længere årrække har været bortforpagtet til H. Clausen: Til stedet hører 3 hektar af præstegårdens landtilliggende på. **18)** Inde i Almsted by er fra gammel tid særlig benævnte gårde som "**Bondegården**" som i 1690 ejedes af Hans Jepsøn. Ved samme tid ejedes nuværende C. Eriksens gård af Jes Christensøn, men samtidig nævnes en Hans Jepsøn, med den tilføjelse at disse begge sidder på små gårde som kaldes "**i graven**". Om Eriksens gård, som endnu kaldes "i graven", dengang har været delt i 2 mindre gårde får stå hen. Angående den i fordums dage mellem landsbyernes bønder og smeden oprettede kontraktmæssige overenskomst om smedearbejdets udførelse og godtgørelsen for samme, som i hovedsagen var enslydende for alle landsbyer her i sognet, vil jeg her under Almsted by, hvor den gamle kontrakt er opbevaret give et lille fortidsbillede.

Smedien

Byens smedie er bygget omkring ved 1675 af daværende smedemester Hans Jacobsen Møller. Denne smed købte af sin forgænger byens gamle smedie, som var betydelig mindre end den nuværende, og således **19)** beliggende at der var kørevej rundt om den. H. J. Møller havde smedien indtil han for 39 år siden afstod den til sin søn Hans Hansen Møller som så atter afstod den til sin ældste søn, byens nuværende smed Hans J. Møller. I gamle dage da det blandt almuen var sløjt med skillinger, blev der for at spare på disse udlagt som smedeland en del skifter af bygmarken, som smeden erholdt fri brugsret af mod at han så til gengæld skulle udføre en del af smedearbejdet gratis. Angående denne sags ordning giver den gamle kontrakt som oprettedes mellem byens gårdmænd og smeden ved separationen i året 1795 d. 10. Okt. Helt interessante oplysninger. Det gamle dokument som er affattet på tysk indeholder følgende hovedbestemmelser:

- a) Der udlagdes ved separationen til smedeland til smedens fri afbenyttelse følgende boniteret:

Fra Jens Hansens Boelssted	3	Skæpper
Fra Jens Grau's	3	Skæpper
Fra de øvrige 10 bøndergårde udlagdes fra hver	2½	Skæpper
Tilsammen	3 tønder-	7 Skæpper

- b) Smeden får som hidtil leveret følgende skæpper byg.

Fra Jens Hansen	7	Skæpper
Fra Jens Grau	7	Skæpper
20) Fra hver af de andre boelsmænd	6	Skæpper
Tilsammen	9 tønder	2 Skæpper

- c) Endvidere er smedeinteressenterne, forpligtede til uden vederlag, efter deres indbyrdes ordning og vedtægt at pløje, harve og udkøre gødning på det foran nævnte smedeland.
 d) Desforuden skulle smedeinteressenterne, også uden godtgørelse, i kornhøstens tid, efter tur låne smeden en brugbar hest når han skal have sit korn indkørt.
 e) Til gengæld er smeden forpligtet til at udføre alt forefaldende arbejde på de ordinære vogne, plove, harver og hvilke redskaber interessenterne ellers behøver til deres ager dyrkning, og som ikke er fritagne i dette regulativ, uden betaling og i solid udførelse.
 f) Fremdeles har smeden den forpligtigelse uden godtgørelse, bestandig for enhver af interessenterne at holde 4 heste med fodbeslag, og skærpe dem når det forlanges. (N.B. Af sparsommeligheds hensyn havde bønderne dengang kun sko under hestens forben)

- 21)** g) betaling skal smeden fremdeles reparere interessenternes forke, hænger, klinker,

hasper eller hvad andre småsager i hans hjem som det tiltrænges.

- h) Dog skulle interessenterne levere smeden det til deres arbejde nødvendige jern stål og smedekul og desuden betale smeden 20 skilling for nye skinner til 2 vognhjul, for en ny harve eller den såkaldte pålægning af en gammel betales 12 skilling. Hvorimod omlægning af gamle vognhjulsskinner eller reparation af gamle harver sker gratis.
- i) Desuden kan smeden efter omstændighederne fordrø betaling for det arbejde som forlanges udført på stadsvognen.
- j) Ligeledes skal der ydes smeden betaling for forfærdigelse af skærende værktøj og for det smedearbejde der udføres ved en nybygning, og for større reparationer på gamle huse ligeså og for klejnsmedearbejde hvorom der kan sluttes særlig akkord.

22) Såvidt den gamle kontrakt som er underskrevet af byens smed Hans J. Møller og samtlige byens gårdmænd. Mærkeligt nok findes der ikke nævnt at bønderne, når de skulle have noget af betydning lavet hos smeden skulle sende en karl eller to hen i smedien til at håndtere forhammeren mm.

Bonden skulle ved sådan lejlighed ikke alene give føden til sine egne folk, men tillige give smeden fuld kost i den tid han arbejdede for ham. Brød og øl tilligemed en efter datidens skik rigelig forsyning af brændevin (For det hårde arbejde krævede ofte en dram) bragtes hen i smedien. Til middagsmad derimod fulgte smeden med folkene hjem og kunne stundom på den måde gå på omgang i ugevis. Denne ordning passede vel bedst til den tids på mange områder tit knebne forhold, men alt som tiden bedredes og bondens kår blev friere og økonomisk mere velstillede ophævedes den lidt efter lidt. For en 30 år siden da **23)** smeden for en mindre godtgørelse afkøbte bønderne det til smedestedet udlagte land ophævedes denne ordning fuldstændigt. Nutildags er smeden ligestillet med andre håndværkere, for udført arbejde får han sin kontante betaling, men må selv sørge for material og arbejdskraft. Som oftest er håndværk og landbrug blevet skilte ad, hvad der vel også i nutiden er det heldigste, hvor de drives side om side bliver tilt enten det ene eller det andet stedmoderligt behandlet. I Almsted by har det i de sidste åringer udviklet sig således at landbruget er blevet hovederhverv. Og i den smedie, hvor der for en menneskealder siden fra årle morgen til sen aften lød taktfaste hammerslag når de mange redskaber som spader, skovle, river, og forke som det dengang var smedens kunst at lave, skulle forarbejdes, hersker nutildags på mange af ugens dage ro og stilhed. Redskaber er bleven afløst af fabrikkernes blanke stål, varer som enhver landsbyhøker nu har på lager. Og som det er gået med de mindre redskaber er det i tidens løb også gået med de større, som plove og harver af hvilke de gammeldags hjemmelavede

24) snart kun er en "saga blot". Også her er fabrikkernes med prangende stempler og højt klingende navne, forsynede produkter, gået af med sejren.

25) Trosten.

Når man følger landevejen der fra Notmark fører forbi udflytterstedet **Anholt** til Katry kommer man i nærheden af sidstnævnte by til en kratbevokset høj kaldet Trosten. Højen ligger kun få skridt fjernet fra landevejen på en gårdejer P. Hansen i Katry tilhørende mark. Ved at følge fodstien derfra den tilgrænsende mark fører op på højens midte får man øje på den stensætning som sikkert i længst henrundne tider har givet højen navn. Om det er en af oldtidens begravelsespladser vi har for øje, eller det er, som den almindelige mening antages, et offersted fra den hedenske tid lader sig vanskeligt med bestemthed afgøre. Men såvel navnet som stensætningen taler for at sagnet har ret, når det nævner trosten som et offersted. Navnet lader sig jo uden vanskelighed dele i de to ord troens - Sten, og vi må da tænke os at her ved denne sten har vore hedenske forfædre ofret til **26)** deres afguder og bekendt deres tro, deraf navnet Trosten. Den omtalte stensætning dannes af en stor overliggersten som hviler på 3 mindre sten som står i retning Syd, Nord og Vest, mod øst er der fri åbning.

Overliggeren måler i længden fra øst til vest 1,75 m i bredden 1,60 m. I gennemsnit måler den ved østenden m men da den hæver sig tagformet når den på sit tykkeste sted, hen imod Vestenden, en tykkelse af omtrent 1 m. Stenens underside danner en nogenlunde jævn og banet flade. De tre bæresten hvorpå overliggeren hviler danner siderne, og enden på det langstrakte hulrum som findes under stenen.

27) Rumohrsgård.

Gården hvis oprindelige navn er **Søbo** var forhen en adelig borg efter datidens skik omgivet af dybe borggrave af hvilken del er bevaret til nutiden. Angående borgens bygning og beliggenhed er det kun sparsomt med historiske oplysninger. Men efter borggravens udstrækning at dømme må dens plads søges der hvor den nuværende hovedbygning ligger. Otto Breide, en søn af Poul til Hesel ved Slien (død 1504) nævnes i året 1506 som ejer af Søbo. Han har blandt andet medunderskrevet et forbund mellem Danmark og Hertugdømmerne og nævnes endvidere i et landsregister fra året 1543. (ved skatten sættes han samme år til 6 heste og 50 gårde hvoraf dog kun 13 lå på Als). Hans hustru hed Anna og var efter våbenskjoldet at dømme af slægten Fikkese som har været bosiddende på Als. Otto Breide døde 1544 og hans hustru 1551. De ligger begge begravet i Notmark kirke, hvor der indtil 1846 fandtes en gravsten indmuret i nærheden af prædikestolen som nu desværre er **28)** sporløst forsvunden. Stenen havde foruden deres adelsvåben følgende indskrift: Anno 1544 up finste Nacht is de erbar Otto Breide in Godt entshlapan 51. des sonavent na martini is fro Anna Breid in Godt entschlapan. Frit oversat: År 1544 på pinsenat er den ærbare Otto Breide i gud hensovet. 51 Lørdagen efter mortensdag er fru Anna Breid i gud hensovet. Deres våben-

skjolde og navnetræk findes dekorativt anbragt i den ene korhvælving kirken. Derefter nævnes 1561 sønnen Joachim Breide, der var gift med Irmgard Ahlefeldt, som ejer af gården. Og efter ham deres datter Anna, som ved giftermål bragte den til Ditlev Rumohr (en søn af Asmus Rumohr til Røst i Angel, der atter var broder til Jørgen Stuhrs hustru på **Gammelgård**).

To af deres sønner ligger ligeledes begravet i kirken. Endnu omkring 1840 fandtes i kirken en af tidens tand stærkt medtagen trætavle med en meget lang latinsk indskrift på, hvoraf det fremgik at den ene af sønnerne var født 1587, den 4. August klokken tre og død 1591 den 4. august klokken 10, den anden var født 1591 den 2. August klokken 2, død samme år **29)** den 14. August i den samme stund.

Ditlev Rumohr solgte gården 1600 til hertug Hans den yngre med 17 gårde og 2 møller for 33000 Rdl. (d. er 132000 kr.) og døde 1609. Hertugen udvidede gården med nogle gårde i Hundslev og med jorderne til den nedlagte by **Kolkaad** i Ketting sogn. Denne by lå i det nuværende **Stenbjerg Kobbøl**, mellem Fredsskoven og **Dyrhaven** og **Ketting kappelani**. Endnu i mands minde skal der være funden brolagte flader under muldjorden. Hertugen har også forbedret borgen som var i forfald da han overtog den, og benyttede dertil stenene fra det nedlagte gods Snogbæklund i Sundved. Fra hans tid af kaldes gården efter den forrige besidder **Rumohrsgård**. Ved arvedelingen 1622 kom den til den Sønderborgske del. Men da Hertug Christian Adolph 1667 på grund af gæld måtte overlade sine ejendomme til Kongen, blev den for en sum penge afstået til amtmanden i Haderslev, **30)** Kaj von Ahlefeld. Denne solgte den dog samme år med de dertil hørende 45 helbol og 70 kådnersteder tilligemed alle rettigheder for 38000 Rdl. til Hertug Ernst Gynther af Augustenborg, kvit og frit med undtagelse af de siden 1667 udestående gældsposter for hvilke Ahlefeld forpligtede sig til at udrede til Hertugen på gården anviste aftægtsydelse, stor 1023 Rdl. 4 Skilling. Denne handel blev stadfæstet af kongen med den tilføjelse at han, Kongen, forbeholdt sig indløsningsretten. Hertug Ernst Gynther døde 1689, men efter hans død beholdt hans enke gården indtil deres søn Hertug Frederik Vilhelm arvede den 1707. Allerede 1706 ville Kong Frederik IV indløse godset og begyndte på forhandlinger desangående. Dette kom hertugen meget ubelejligt så meget mere som gården var hans hustru tilskreven som enkesæde. Hertuginde så da ingen anden udvej end at beråbe sig på at kongen jo selv havde indvilliget i at Rumohrsgård blev hende tilskreven som enkesæde.

Dette hjalp kun lidt, og forskellige bønsskrifter og en rejse desangående til København gav kun til resultat at hertugen fik lov at beholde gården endnu i 2 år. **31)** Hertugen var på den tid fraværende, måske i Holland, hvor han var ansat ved et derværende hjælpekorps. Efter den første frists udløb, i året 1709, lykkedes det hertugen selv at få yderligere to års henstand. Imidlertid udbrød den svenske krig, og kongen fik anden anvendelse for sine penge hvorfor sagen foreløbig blev skrinlagt. Med de øvrige Augustenborgske godser kom den 1852 under kronen. 1862 solgtes den af statskassen for 164.000 Rdl. til proprietær Helleman. Denne ejer skildres af hans arbejdsfolk som en sjælden human og retsindet arbejdsgiver, der ikke alene så på egen fordel men som også havde sin glæde i at gavne og fornøje sine undergivne, hvorom der endnu fortælles mange småtræk. Gårdens arbejdskraft, som så godt som udelukkende hentedes fra de omliggende landsbyer, fik særlig i høstens tid, foruden kost betydelig større dagløn end på de andre herregårde heromkring. Møller som dengang **32)** ejede Gammalgård lod da også en dag sende bud hertil og bad Helleman holde sig til den sædvanlige dagløn. Budet måtte dog drage hjem med den besked, at han Helleman, gav den dagløn, hvad han fandt passende, så kunde Møller for hans skyld give, meget eller lidt som han lystede. Desuden fordrede han ved høstens slutning til de kvindelige arbejdersker på gården $\frac{1}{2}$ Td. Rug, de mandlige arbejdere derimod 1 hel Td. Rug. En gave som sikkert i hine pengeknappe tider har spredt glæde i mange småkårs hjem. Mangel på arbejdskraft kendtes da heller ikke på gården i de år. I høstens tid ledede han selv personlig arbejdet, og formanede stadig sine undergivne til fornuftigt arbejde. Han solgte atter gården 1865 til J. Svertfeger efter hvis død, den 14. jan. 1878, hans enke bortforpagtede den i en længere årrække til forpagter Albrecht hvorefter enken atter overtog den under inspektør Eckmanns ledelse, indtil den i året ? solgtes til Baron Romberg i **33)** Schlesien. Siden da har den været bortforpagtet, først i 2 år til J. Jacobsen, og siden den tid til den nuværende forpagter C. Jacobsen, begge to sønner af afdøde forpagter Jacobsen på Gammalgård. Forpagter Jacobsen har i en årrække beklædt æresposten som amtsforstander for Notmark sogn.

34) Frederikshof.

Frederikshof gods eller slot som det også kaldes er den af fortidens borge heri sognet som er mest sparsomt beskrevet. Noget fremragende standpunkt har dette gods heller ikke indtaget så vidt det kan ses af de få oplysninger vi har om samme. Pastor Crucov skriver i sin før omtalte beretning at Hertug Frederik på Nørborg gjorde dette boel til en liden (Meierhof) Avlsgård. Fra anden side meddeles at Frederikshof fra gammel tid tilhørte Hertugen af Nørborg, det tilhørte således Hertug Johan den yngre til hans død den 9. okt. 1622. Ifølge et i kirkearkivet opbevaret dokument hørte godset 1623 til Østerholm hvis ejerinde Eleonora, pålægger forpagteren Peter Størt at udrede det på godset hvilende kirketien. 1690 tilhørte Frederikshof Fyrst August på Nørborg, men bestyredes af hans husfoged Conrad Speender, som i det ifølge et dokument af 11. febr. 1687 ligeledes blev befaleet at udrede kirketien, bestående af 5 skæpper rug, 12 skæpper byg og 20 skæpper havre. Om denne husfoged skriver daværende sognepræst F. Crucov at han tilhørte det reformerte kirkesamfund, hvorfor der ikke kunne gøres krav på de sædvanlige højtids-ofre af ham og hans familie. Hvorimod **35)** hans karl, dreng og to tjenestepiger frembar deres offer. I kirkebogen for 1692 nævnes højvelbårne hr. Herman ? Vilhelm v. Schleppegrell på Frederikshof som kirkens patron og præstens højtskattede velynder. Efter at det i Frederik den 3. Regeringstid var kommen under kronen, blev det nedlagt og udparcelleret den 7. Aug. 1767. Landtilliggendet var dengang på 90 tønder og 5 skæpper foruden en anselig skovparcel. Det meste der er tilbage af fordums herlighed er navnet Frederikshof som den by der ved udparcelleringen lidt efter lidt er fremstået på de til godset førhen hørende landområde, har beholdt. Efterfølgende redegørelse over markerne og deres bebyggelse er mig venligst overladt af hr. J. Nielsen Guderup, som i de år han boede der har haft god lejlighed til at samle oplysninger desangående. Det til godset hørende landområde blev ved udparcelleringen udlagt i 11 parceller. Hovedparcellen købtes af forpagteren på øvelgønne Hans Christian Hansen, der afstod stedet til sin Svigersøn Ernst Ernstsøn som var bødker i Asserballe, dette skete 12. Juli 1776.

Hans C. Hansen fik parcellen af koblerne **Langkobbøl** og **Munkhøj**. Det sidste navn er helt uddøet af markbenævnelser, da denne parcel **36**) blev købt af flere og fik andre benævnelser. På samme er bygget nuværende hus **nr. 43** som grundlagdes af en Steffen Andresen som ejede det til 26. Febr. 1819, **nr. 44** købtes af Jep Jepsen der ejede det til den 1. april 1800. **nr. 46** købtes af pigen Mette der giftede sig med Andreas Andreasen der havde stedet i eje til 1621. **nr. 48** er også bygget i samme. I Langkobbøl byggedes stamstedet nuværende **nr. 45** af ovenfor nævnte Hans Christian Hansen. I samme ligger endnu **nr. 33 og 34** og hvor nu huset **nr. 35** ligger, lå Kammergodsets hovedgård, der er endnu i grundbogen benævnelser af parceller som **Bomgård (æblehave)** og **Høsehaven** lige overfor.

Ved at gennemgrave en dyb grøft i året 1904 fandtes endnu teglstensrester og stykker af de store røde munkesten såvel som flere stykker egetømmer på 14 x 16 tommers tykkelse. Hvor nuværende hus **nr. 38** ligger kan man ved at grave lidt dybere end et almindeligt spadestik i hele havens udstrækning opgrave brosten hvoraf tydelig kan ses at her har gårdspladsen været. Husene **nr. 38, 39, 40** er opført i Langkobbøl og grunden til samme er solgt af ovennævnte Ernst Ernstsens. Huset **nr. 38** er opbygget af ungarl Hans Hansen fra Notmark. Huset **nr. 39 37)** er bygget af Andreas Jacobsen fra Frederikshof i året 1864. Huset **nr. 40** er opført i 1790 af Andreas Andreasen. Stamstedet **nr. 35** købtes i 1767 af Christen Christensen som var skolelærer i Helved, der lod huset bygge, tillige købte han den 1. maj 1769 fra Østerholms forpagtergård, den ydre **Bokmosdam**, som han delte med to interessenter. Fra dette sted udlagdes i høsehaven stedet **nr. 36** til Jacob Thygesen. En lille plet jord fra nr. 36 solgtes den 29. nov. 1844 til byggeplads til Niels Nielsen Bladt. Endnu er tilbage en ejendom **nr. 42** som grundlagdes sidst i 1700 af en Steffensen, der købte jorden af Langkobbøl hos Ernstsens. Til slut er at omtale Frederikshof "**Nørrekobbøl**" som allerede året forud, altså 1766 den 2. dec. blev købt af et interessenskab på 9 medlemmer, og blev ved en i Katry oprettet kontrakt delt i 10 dele som ved lodtrækning tilfaldt følgende:

Nr. 1 Dietrich Johansen Fuglsang i Helved.

Nr. 2 Peter Myrholm,

Nr. 3 Jens Matzen Frydendal,

Nr. 4 Claus Carstensen,

Nr. 5 Jørgen Kræmer i Katry,

Nr. 6 deltes i 3 dele og tilfaldt nr. 1, 8, 10,

Nr. 7 Peter Petersen Fuglsang,

Nr. 8 Hans Petersen Hollænder,

Nr. 9 Peter Jørgen Grau,

Nr. 10 Mathias Joh. Fuglsang.

38) Præstegården

Syd for kirken, trukket lidt tilbage fra alfarvej ligger vor gamle præstegård grå og ensformig uden ydre pomp og pragt. Stuehuset som er sammenbygget med staldene, ligger, set fra indkørslen næsten skjult af avlsbygningerne. Den har ligget der i århundreder, har i sine unge dage været en pyntelig bygning, men er i tidens løb, mens slægt efter slægt skiftede indenfor dens døre, mens børn fødtes og gamle og trætte sjælesørgere rejste bort, eller gik til hvile og blev båret de få skridt op på kirkegården.

Hver ny familie som drager derind ændrer lidt på den, men ungdommen og stadsen er borte. Denne karakteristik gælder dog kun det ydre, træder man inden døre ser man straks at det her er lykkedes langt bedre for husets beboere, at følge med tiden. Inde i dens lyse stuer er der, af en gammel bygning at være, højt til loftet og langt til væggen. På sydsiden i midten af huset er der en 5 fags sal så rummelig som kun få af de nyere præstegårde ejer den. Det antages i almindelighed at præstegården er bygget 1688 som det også berettes i Traps topografi, men i ? en i kirkens arkiv opbevaret **39)** fortegnelse over kaldets indkomster ses det at præstegården er meget ældre, men at den det nævnte år er bleven underkastet en større restaurering.

Daværende præst Frederik Crucov som har nedskrevet beretningen fortæller at han købte præstegården efter hans salig fader, af sine medarvinger for 480 ü? L uden inventarium, og at har sat mange penge til ved at lade den opbygge en del på ny, af sædehuset en del at lade flyve. Med dette for øje bliver det også lettere at finde mening i den mærkelige indskrift som han har ladet indsætte over indgangsdøren. Indskriften som er skreven på latin, er tagen af Salomons prædikener Kap. 2 vers 18 hvor der står at læse "Og mig fortro? alt mit arbejde som jeg havde under solen at jeg skulle lade det til et menneske som skulle være efter mig. Thi ivo ved om han bliver vis eller en dåre og han skal dog regere i alt mit arbejde som jeg haver viseligen gjort under solen". Tager vi den ordrette oversættelse af indskriften bliver ordlyden vel lidt anderledes men meningen omtrent den samme. Denne er nemlig sålydende:

Jeg hader denne bygning fordi jeg skal **40**) overlade den til min efterfølger og ikke ved om han bliver tro eller utro, fordi jeg har gjort så stort flid på den. I de tider da indskriften blev indsat, for rigelig 200 år siden 1688 var det trange tider ikke alene for småkårsmanden men også for præsterne. Ikke alene det at lønnen som, for største delen bestod af naturalier kun var lille i forhold til nutidens, men især herremændene som ejede broderparten af sognets jordegods var tit dårlige betalere, så at præsten som det står anført i førnævnte beretning ofte måtte føre klagemål og rettergang for at få sin knap tilmålte løn, som for største delen bestod af tiendekorn udbetalt. Efter at have nævnt den pension som han skulle udrede til sin moder som jo var enke i kaldet, beklager pastor Crucov sig over at hans præstegård, foruden at være næst den ringeste på landet hvad avlingen angår, ligger på et meget besværligt sted, ved en alfarvej hvor der vandrer mange omløbere, landstrygere og tiggere som han må give pension stor nok, så at det ofte **41**) var svært at få de nødvendige skillinger bragt tilveje. Under sådanne forhold kan man jo godt forstå at præsten ikke har set med milde øjne på de bygninger der kostede ham så mange penge at få istandsatte, og som han måske kun i få år skulle have nytte af. I hvorvel det må siges at være et lovligt stærkt udtryk når han skriver at han hader denne bygning. I den samme beretning giver pastor Crucov os også oplysning hvor stort et land tilliggende der på den tid 1670 tilhørte præstegården, nemlig 2 små rugskifter og 15 bygskifter, hvori der tilsammen kunne sås 142 skæpper byg, desuden så megen hørbund at der årligt avledes 15 læs hør. Et lille skovskifte som i øvrigt var ubetydeligt lå nede ved Kornbæk. Endvidere var der på den tid 5 indersteder bygget på præstegårdsgrund hvert med en kálhave og abildgård til. De tre var bygget nær stranden ved Fynshav hvilket skete omkring 1600 med kirkens høje forsvars bevilling. Grunden til **42**) at dette skift blev bebygget var at det lå så langt fra præstegården. Beboerne af disse huse ernærede sig som fiskere og daglønnere. Som vederlag for byggegrunden skulle de to årlig betale til præsten 4 Skilling og hjælpe til nogle dage med høstarbejde. Den tredje tjente præsten nogle dage om ugen som avlskarl, og huggede hans vogn og plovtoøj, for som præsten skriver, kaldet er ikun ringe derfor kan jeg ikke udstå at holde anden avlskarl. Af græsland havde præsten kun et lille skift ved Fynshav, hvorpå der kunne holdes 3 bæster i tøjret om sommeren. Desårsag måtte han købe græsning til alle sine 6 køer og andet få stykker fæ,- tiggere og betale den af de Hundslev gårdmænd, som han skriver. De foran nævnte 17 markskifter lå spredte imellem naboernes kun adskilte fra disse ved skelstene eller pæle, på et område som strakte sig fra Hundslev byled til stranden ved Fynshav, og ikke som nutildags for største delen samlede om præstegården. Denne ordning med sognepræsten som landbruger har holdt **43**) sig helt op til nutiden. For vort sogns vedkommende indtil for 16 år siden da nuværende sogns præst pastor Augustiny tiltrådte embedet. Præstegårdsjorderne blev dengang forpagtede, først for et tidsrum af 12 år, med en gennemsnitlig forpagtningsafgift på 76 Mark pr. hektar. Den nuværende forpagtningstid er på 15 år med en gennemsnitlig 90 Mark pr. Hektar. Til forpagteren af stamparcellen blev der ved forpagtingens begyndelse indrettet en forpagterbolig i det forhenværende bryggers. Gennem den nordlige ende af dette lille hus, har der for ? tiden en vognremise hvor forhen indkørslen til præstegården?.

Kørevejen lå dengang ved den vestlige markhegn der hvor nutildags en fodsti fører ned. Så vidt vides var det biskop Hansen som flyttede vejen til dens nuværende sted, dengang han lod markerne inddige. De to stenleds stolper som nu står ved nedkørslen til præstegården har han ladet derhen flytte fra deres oprindelige plads ved **44)** hjørnet af det hus som i folkemunde kaldes **Kappelaniet** hvor i gamle dage kirkevejen var lukket med et led, som passanterne selv måtte åbne og lukke når de ville benytte vejen. Der fortælles at afdøde bødker C. Fogt i sine barndomsdage, omkring 1820 tit tjente sig en Hamburger Skilling ved at åbne ledet for vejfarende. I gamle dage, for en 500 år siden, boede hovedpræsten ikke i Notmark. Dengang lå præstegården på det sted hvor Østerholm slot blev bygget. Omtrent på det sted hvor den nuværende præstegård ligger lå dengang en såkaldt junkergård, som af ejeren af gamle Østerholm slot eller Hellewittgård, som slottet dengang kaldtes mageskiftedes med den daværende præstegård, hvor senere det ny slot blev opført.

Et par hundrede år senere beretter de historiske optegnelser at også Kappelanen boede i Notmark. Han boede i et hus som kaldtes **Jes Klingbjergs bosted**, som lå i en abildgård tilhørende gårdmand Peter Rasmussen skomager. 1690 betalte nævnte gårdmand 1? Rug af bemeldte bosted i kirketiende. **45)** Det ligger nær at antage at dette kappelani som er det eneste der omtales i de efterladte skrifter har ligget på det sted hvor nu slagter J. Fogt bor og hvor der endnu findes rester af en stor æblehave. I det i nærheden liggende Boel er navnet **Klingbjerg** endnu bevaret. Blandt præstegårdens jordegods fra gamle dage bør også nævnes en del sjælemessejord som skænkedes til præstegården i året 1341.

Sognepræsten var dengang medvirkende ved en ejendomshandel på Hellewittgård, ved hvilken lejlighed, køberen Laurentius Stur tillagde præstegården følgende markskifter: Bygland, 5 agre som kaldtes **Rafenstoff** eller Rafensager, 6 små agre som først kaldtes **Tyres ager** senere **Vrangager**, 5 agre ved Hundslev byled, som kaldtes **Ochselskær**. Landet skænkedes på den betingelse at præsten til Notmark kirke, efter giverens død flittig skulle læse sjælemesser for hans hedengangne sjæl, deraf navnet sjælemessejord.

46) Kirken (Notmark Kirke)

Som et synligt minde om vore forfædres bygningskunst står bevaret til nutiden vor gamle kirke. I sin ydre fremtræden blottet for prunk og pragt, men så meget mere fremtrædende hvad soliditet angår. Den bygmester der for omtrent 700 år siden, har påbegyndt dens opførelse har taget mindre hensyn til det pæne og velformede, men arbejdet efter princippet brugbar og solidt. Hvorvidt der på den tid har været en eller anden slags mursten i brug hertilands for stå hen, Kirkens bygmester har i hvert fald ikke benyttet dem. Han har taget sine sten som naturen formede dem, af grå og utilhugne kampesten, med kalk som bindemiddel har han formet de metertykke mure, som nu i så mange hundrede år har trodset tidens alt ødelæggende kræfter og ser ud til at kunne holde ud endnu på ubegrænset tid. Det ældste document i kirkearkivet fortæller os at Henricus Lunor levede og **47)** var præst til Notmark kirke, da man skrev 1341. Ved den tid ved vi altså med sikkerhed at kirken var bygget, men da kirken menes at være en af de ældste her på øen, og dens hele bygningsmåde taler for at det er så, kan vi vistnok roligt gå endnu rigelig et hundrede år tilbage i tiden og regne med at dens opførelse er begyndt ved år 1200. En af datidens forfattere "Helvold" som har skrevet en bog om forholdene her på øen i året 1170 beretter at slavernes hær året i forvejen, altså 1169 hærgede de danske øer ødelagde og udplyndrede kirkerne og tage folkene til fange eller dræbte dem med sværdet når de gjorde modstand. De ødelagte kirker har efter al sansynlighed været trækirker. Da befolkningen atter er kommet så meget til kræfter at den har kunnet råde bod på krigens ødelæggelse er opførelsen af kirken, denne gang en stenkirke blevet påbegyndt. Om koret eller skibet anses for den ældste del af kirken, er der delte meninger om. Jeg anser Koret for at være den først opførte del, oprindeligt kun med bræddeloft. Hvornår hvælvingerne som er opmurede af store røde mursten er blevet **48)** indmuret vides ikke, men ved sidste restaurering blev det af sagkyndige fastslået at den første udsmykning var sket 1476.

Ved den tid må det antages at skibet har været tilbygget, da der endnu under kalkpudset findes rester af en malet frise i lighed med korets. I året 1560 lader det til at der er foretaget en større restaurering af kirken. Korets hvælvinger er blevet opmalet på ny og deri tilbygning på kirkens nordside som i daglig tale kaldes "kapellet" menes at være opført det nævnte år. Ved den tid havde sognet 500 indbyggere flere end nu for tiden så der er god grund til at henføre kirkens udvidelse til den tid. Efter sagnet var det Thomas Stur på Hellewittgård, som vistnok den gang var kirkens patron der lod denne udvidelse foretage og bekoste. Hvornår tårnet som er opført dels af utilhugne kampesten dels af røde mursten, er tilbygget kirken, giver historien os heller ingen oplysning om. Efter al sandsynlighed har der før det nuværende tårn blev bygget stået et andet fritstående klokketårn på kirkegården længere mod vest, hvor der **49)** endnu findes et solidt fundament i gravrække ? bestående af store kampesten forbundne med en stærk kalkmasse. I året 1600 blev der udstedt kongeligt forbud mod at menigmand bevæbnet trådte ind i kirken (Herrens Hus) som jo var et fredlyst sted. Ved den tid må det antages at våbenhuset er blevet tilbygget, som et opbevaringssted for medbragte våben mens folket overværede gudstjenesten.

Ved samme tid er indgangen til kirken, som før var på den vestlige ende gennem tårnet blevet flyttet til det nuværende sted gennem våbenhuset. Ved kirkens østende blev der i året 1857 tilbygget et Sacristi. Tårnet såvel som kirken er teglbehængt med sædvanlige gammeldags røde tagpander. Da tårnet begyndte at slå revner i murværket blev det i året 1888 besluttet at opføre 4 murstens støttepiller omkring tårnet som rigtignok må siges at være mindre til pyrd end til nytte. Som et lille kuriosum kan nævnes at ingen af egnens muremestre dengang **50)** ønskede at indlade sig med et sådant stykke arbejde, hvorfor det bortliciteredes til maskinbygger Olsen i Hundslev som nok turde påtage sig ansvaret ved at give den gamle gubbe en støttestav. Siden da har tårnet som ikke er højt, men uden spir vist sig modstandsdygtigt mod kirkeklokkernes rysten. På landet hvor kirken jo hører til de få seværdigheder vi har at fremvise for vore besøgende, hænder det stundom at der samles en lille flok på dette sted en søndag eftermiddag. Men jeg tror at det kun er de færreste som får noget udbytte ud af et sådant besøg, vel nærmest fordi vi hidtil har savnet en vejledende beskrivelse af kirken, og da særlig om kirkens indre. De få oplysninger som folk i almindelighed sidder inde med er som oftest misvisende. Det er ikke så sjældent at ved en sådan lejlighed at kirken er bygget af Thomas Stur (som døde 1563) og lignende uholdbare påstande. Jeg har derfor tænkt mig, så vidt muligt at give kirkens indre en udførlig beskrivelse og forme den som et lille søndagsbesøg det jeg hermed indbyder læseren til deltagelse i. **51)** Det som fængsler vort blik når vi træder ind i kirken er det rigt smykkede kor. Førrige restaurering har, hvad den indre udsmykning angår ubestridt gjort vor gamle kirke til en af de skønneste landsbykirker her til lands. Og endnu rigere vil fortidens kunstværker komme til deres ret når der først kan skaffes midler til en afsluttende renovering som vi dog foreløbig må give afkald på. Koret er som foran bemærket, blevet malet første gang i året 1476 hvoraf der endnu fandtes tydelige rester ved den sidst foretagne opmåling. Men det er dog hovedsagelig udsmykningen fra 1560 som er blevet fornyet. At der under kalkpudset fandtes gamle billeder var en bekendt sag, men at der fandtes så rig en samling anede ingen. Af korets to hvælvinger er særligt det østlige rigt smykket. På kirkens nordside findes et stort og sjældent veludført billede forestillende "kristi" genkomst på dommens dag. Man ser kristus komme i skyerne på begge sider af genopstandelsen. For neden ser vi **52)** gravene åbnes og de genopvakte rejser sig op med forundrede blikke, ser sig omkring, i den enes åsyn skuer vi glæde og henrykkelse, hos en anden frygt og bæven, således som det jo også ganske naturligt må blive når engang ifølge bibelen forjættelsen den store dag oprinder da vi skal se herren ansigt til ansigt. På sydsiden i samme hvælving er der tre mindre billeder af Jesu lidelses historie nemlig: Kristus med tornekrone, Kristus for Herodes og Kristi opstandelse. Den øvrige plads er smykket med en rigdom af løv og rankeprydelse. I den anden hvælving er 4 våbenskjolde aftegnet: De to tilhørende adelsmanden Thomas Stur og hustru på Helwithgård der jo som foran bemærket har haft patronsret til kirken, og i øvrigt rigeligt betænkt den med gaver.

Det store epitafium som nu er flyttet til kirkens nordside i kapellet er jo et billede af ham og hans hustru udhugget i sten af en hollandsk kunstner. Billedet har oprindeligt været rigt forgyldt som dog i tidens løb er faldet af og erstattet med andre kostbare farver.

53) Ifølge den tids skik og brug blev T. S. og hustru begravet inde i kirken og er sat som et gravminde over dem. Underenden læses frit oversat følgende eftermæle: "År 1563 den 20. nov. Aften klokken 7 døde den ærbare og ærværdige Thomas Stur Wolfs søn, amtmand til Sønderborg og Nørborg, arvtager til Hellwitt og Gammelgård, fra denne jammerdal i sand erkendelse og god fornuft kristelig hensovet. Gud velsigne ham! Hans elskede hustru var en født Ahlefeld og hed fru Bertha, hun var salig Peters datter. De to andre våbenskjolde er satte til minde om adelsmanden Otto Breide og hustru på Søbo (det nuværende Rumohrsgård). Også dette ægtepar ligger begravet i kirken. Deres gravsten som (frit oversat) havde følgende indskrift (År 1544 på pinsenat er den ærbare Otto Breide i gud hensovet 1554 lørdagen efter mortensdag er fru Anna Breide i gud hensovet), stod før i kirken i nærheden af prædikestolen, men er nu desværre forsvundet. Til den samme hvælving på kirkens nordside er ved sidste restaurering blevet henflyttet et billede, ligeledes et gravmæle over adelsslægten Aichelberg. **54)** Denne slægt havde så vidt mig bekendt sine hovedbesiddelser i Holsten og nævnes derfor kun sjældent i historien her tillands.

På billedets omkreds er der udskåret adelsvåben. At alle disse familier skulle være beslægtede med Aichelberg som jeg har hørt fortælle, lyder efter min mening usandsynligt. Jeg antager man i så fald oftere ville finde navnet nævnt blandt de andre adelsslægter. Mere rimelig forekommer det mig om billedet skulle give en oversigt over den Slesvig Holstenske adel på hin tid. I billedets midte ses opstandelsen aftegnet således som profeten Ezekiel engang har set den i et drømmesynd. Indskriften under billedet er i fri oversættelse sålydende: Gud til ære og til minde om den højvelborne hr. Johan Franz v. Aichelberg storfyrst til Slesvig Holsten i 15 år råds og amtmand til Nørborg og Sæbygård. Født således år 1629 d. 13. dec. salig indslumret i herrens år 1692 d. 13. dec. Tilligemed hans velborne hustru fru Anna Sofie Aichelberg født ved den Trantenburg, kaldet Beyer, født år **55)** 1637 d. 13. dec. Og død salig i herren, år 1694 d. 31. jan. af taknemlig og kærlighed satte samtlige børn dette eftermæle. Til korets udsmykning må også henregnes det store værk af den korsfæstede Kristus som ved sidste istandsættelse blev flyttet og ophængt frit svævende?. Korets midterbue blev dengang forsynet med en mængde kostbart guldstads som efter mit skøn kun dårligt passer sammen med den alvorsfulde og gribende handling i Jesu lidelseshistorie som dette billede figurligt stiller beskueren for øje. De tre dyr og en englefigur som er afbildet på trækorsets ender er sat der som et sindbillede på de fire evangelister. Mathæus lignes ved et menneskes billede (her en engel), Marcus ved en løve, Lucas ved en okse og Johannes ved en ørn. Disse billeder skal vise hen til begyndelsen af deres evangelier. Mathæus afbilder man med et menneskeansigt fordi hans evangelium begynder med Jesu slægtsregister efter hans menneskelige natur. Marcus med en løve, fordi hans evangelium begynder med Johannes prædiken i ørkenen. Lucas tillægger man en okse fordi han begyndte sit evangelium med Zacharias ofring.

56) Altertavlen, som før den sidst foretagne restaurering var sammenbygget foran med orglet, blev dengang ombyttet med den gamle altertavle fra den katolske tid. Den forhenværende altertavle som nu hænger som en vægdekoration i kirken er en kopi af Eckersbergs maleri i Havnbjerg kirke og forestiller den bedende Jesus i Gethsemane. På den nuværende altertavle der som sagt stammer fra den katolske tid, ses afbildet Marias kroning. På de to sidefløje findes de 12 apostle udskåret. Set fra kunstens standpunkt kan ombygningen måske være berettiget, men jeg ville anse den forhenværende altertavle for et meget skønnere altersmykke end den nuværende er, særlig da så længe den henstår uden opsats, mørk og grånet af tidens ælde. Således som alteret nu henstår danner det en skærende modsætning til dens omgivelser. Blandt kirkens vægprydelser bør også nævnes to billeder af præsteslægten Crucov, af hvilke fire efter hinanden beklædte præsteembedet. Prædikestolen er efter sagnet skænket til kirken af Thomas Stur på Hellwittgård. Orglet som før havde sin plads i kirkens øst ende, måtte som bekendt ved sidste restaurering flyttes til dets nuværende plads i kirkens vest **57)** ende, for at kalkmalerierne kunne komme fuldt til syne.

I Traps topografi "siges at kirken i året 1856 fik et nyt orgel af Demant". På orglets forside står dekorativt udskåret årstallet 1769. I det år har kirken sandsynligvis fået sit første orgel, som så er blevet forstørret eller fornyet i 1856. En reparation som snart igen tiltrænges. De to vinduer med glasmalerier i koret og de to mindre vinduer ligeledes med glasmalerier i kirkens vestlige ende blev ved sidste restaurering skænket til kirken af de menighedsmedlemmer hvis navne står indridset underneden, De to lysekroner er en gave fra gårdmand H. Eriksen og hustru i Notmark. I året 1879 har kirken også været underkastet en større restaurering, blandt andet fik den nye stolestader som lavedes af snedker Nissen i Hørup. Indtil den tid var der også et loft med stolestader over kapellet, hvortil **58)** der var opgang ved den første bue, hvor koret er sammenbygget med skibet. Dette blev dengang fjernet, og nu ved den sidste istandsættelse blev kirken atter gjort hundrede siddepladser mindre ved at loftet i tårnet måtte fjernes for at give plads til orglet. Blandt de forbedringer som kirken i de senere år har fået bør også nævnes en stor kulkakkelov, leveret fra Gades jernstøberi i Sønderborg, som havde sin plads lige overfor prædikestolen. Den opstilledes i året 1886, men da varmfordelingen var temmelig ulige, de nærmest siddende fik for meget og dem længere nede mærkede ikke den velgørende varme, den blev efter 10 år ombyttet med den nuværende varmtvandsledning, som har den fordel frem for kakkelovnen at den deler ligeligt med hele forsamlingen. Flere år gav det anledning til meget bryderi og flere ekstraudgifter, fordi det tog uforholdsmæssigt lang tid at få kirken opvarmet.

Fuldt tilfredsstillende har det egentlig kun fungeret siden sidste efterår da indfyringsstedet forstørredes. I de første år blev kirken kun opvarmet til de sædvanlige gudstjenester, men **59)** efterhånden er vi nu nået så vidt at også et ligefølge modtages i en opvarmet kirke. Dermed er der opnået en stor bekvemmelighed fremfor fortidens fugtige og ved vintertid tit isbelagte murværk. Hermed tror jeg nok at have gjort rede for det inventar som findes i kirken, men for fuldstændighedens skyld må vi også en lille tur op gennem tårnet og ind på kirkens loft. Derinde finder vi et gammelt egetræsskrin rigt forsynet med jernbånd og en ualmindelig solid låseinretning. Dette skrin som er 1 m langt og 4 m høj og bred har i folkemunde fået det mindre velklingende navn. "e troldkist". Angående dets oprindelige bestemmelse har jeg først i den senere tid af et gammelt dokument i kirkens arkiv fået fyldestgørende oplysninger.

Deri meddeles at kirkens og præstegårdens brevskeber (korrespondance) ved to adelige kong, majest. Befalingsmænd i året 1575 d. 24. marts blev udtaget af et skrin under lås i kirken, for at bringes til Nyborg slot til rigets kansler. Samtlige breve blev først afskrevet og kopier atter hengemt i skrinet. Følgende mænd overværede denne handling og har med egen hånds underkrift bevidnet den udførelse: Frantzt Urne, **60)** Daniel Jørgensen præst i Lysabild, Jacob Hansøn præst i Hørup, Christian Roø præst i Ketting, Lauritz Skrifver på Nyborg, Knud Abrahamsøn ridefoged i Nyborg Len. Skrinet har altså oprindeligt været brugt som kirkens arkiv og da der netop for tiden gør sig pladsmangel gældende i kirkearkivet i præstegården er det taget under overvejelse at lade skrinet restaurere og genindsætte det i værdigheden. Det ligger nær at antage at skrinet tillige i den katolske tid har været brugt som opbevaringssted for klæderne til det ved den tids gudstjenester fremstillede Maria barn. Ved reformationen er den art gudsdyrkelse og hvad dermed forbunden var, erklæret for troldtøj, og skrinet hvori sagerne opbevarede har derved fået et navn som har holdt sig til nutiden.

Også tårnuret må vi aflægge et besøg. Det er lavet af urmager J. Bleshøj Egen og skænket til kirken af boelsmand Peter Petersen og hustru i Notmark 1874. P. Petersen er for længst siden gået til sine fædre, men hans enke lever endnu som sognets ældste 93 år. De har ved denne gave sat sig et **61)** varigt minde, men som også til tider har voldt kirkeforstanderskabet hovedbrud. Jeg mindes engang hvor det nægtede at følge med tiden, da besluttede man at overgive sagen til førnævnte J. P. Ohlsen i Hundslev som også snart fik orden i tingene. Trods det at manden hverken var faglært på det ene eller det andet område fik han uret skilt ad, en grundig rengøring og efter en god smørelse gik uret som aldrig før.

Tilbage har vi endnu kirkeklokkerne som på grund af deres høje stude kun sjældent modtager besøg. På den store klokke står kun årstallet 1442 hvoraf det fremgår at den nu snart i 500 år har virket i menighedens tjeneste. Den lille klokke derimod er mere meddelsom, langs randen læses følgende, frit oversat: "Baltzer Melchior gjorde mig år 1652. Ære være gud i det høje". Og på den anden side: Laurentius Johannis biskop. David Monrad provst, Azegor-gino, F Crucovius stedets præst, besørgede klokken støbt.

62) Det kirkelige liv.

Af et gammelt brev af 8. Jan. 1514 får vi at vide at vor gamle kirke i den katolske tid var en Maria kirke. Det vil sige at kirken var indviet til jomfru Maria som var dens skytshelgen. Det samme brev siger os at Notmark kirke var den første her på Als som antog den lutherske religion. Den første lutherske præst hed Georgius Crucorius som valgtes 1550. At vor kirke har været den første her på øen som antog Luthers Lære, og at den 10 år senere i 1560, måtte betydelig forstørres tyder hen på et vågent menighedsliv her i sognet på den tid. Uden store omvæltninger lader det kirkelige liv til at have gået sin gang op gennem tiderne. Kun for rigeligt et halvt hundrede år siden lader det til at mormonerne har været ved at vinde fodfæste her i sognet. Biskop Hansen i Egen lod i den anledning udstede et endnu opbevaret cirkulære til de ham undergivne præster hvori disse opfordres til at advare deres menigheder mod mormonernes falske lærdomme. Det er dog opnået med denne sekt, som med de andre af forskellig retninger i tidens løb har forsøgt at lave opposition mod kirken og ordets **63)** forkyndelse i samme, deres virketid har kun været kort og uden indgribende betydning på menighedslivet i almindelighed.

Udtrædelse af statskirken er så vidt vides kun sket en gang, nemlig den 14. juni i år, da en tilflyttet håndværker i Frederikshof meldte sig ud af vort kirkesamfund fordi han var nået til den erkendelse at det var stridende mod Guds lov at tilhøre et kirkesamfund, ligegyldig hvilket. Sammenligner vi tallet på de regelmæssige kirkegængere med sognets indbyggertal da viser det sig, at kun en trediedel af sognets voksne indbyggere har så megen kirkelig interesse at de i det mindste hver tredje søndag kan deltage i gudstjenesten. Der klages tit nok over at det kirkelige liv i vore menigheder bliver vanrøgtet, og at kirken om føje år vil stå tom og fremmed for sognefolkene. Og skylden herfor, ja den ligger selvfølgelig hos kirken og statspræsten. Men mon det ikke ved lidt nærmere eftersyn skulle vise sig at også menigheden har sin part i skylden, når de to trediedele af samme uden fyldestgørende grunde holder sig borte fra kirken og **64)** ordets forkyndelse. Skulle den dag komme, det gud forbyde, at vort kirke sprog ved et magtbud, gjordes fremmed for befolkningen, og vi desårsag blev nødt til at se os om efter anden lejlighed, da vil det sikkert også vise sig at det kun er af de kirkelig sindede vi kan vente hjælp og støtte. Thi for den som sjældent eller aldrig sætter sin fod indenfor kirkedøren kan det jo være ligegyldigt hvilket sprog der prædikes på, da han dog ikke opbygges derved. Mon det så ikke var bedre at benytte det gode, mens det bydes os, for så endrægtig at stå rustede til forsvar på kampens dag. Og gør vi det da kan vi også roligt regne med, at den herre som for snart 1100 år siden, i kong Harald Klaks dage lod kristendommens lys tænde i vor menighed også vil vide at opholde det trængselens tid.

Til minde om kristendommens indførelse her tillands, i året 821 blev der på tusindårsdagen, 1. pinsedag 1821 efter højere ordre afholdt en erindringsgudstjeneste her i kirken. i de første år af biskop Hansens embedstid her i sognet valgte størsteparten af de drenge som konfirmeredes, søen til **65)** levevej. Og da disse altid skulle konfirmeres før de andre opnåede biskop Hansen efter gentagen ansøgning at få konfirmationsdagen henlagt til 1. Søndag i marts. Denne ordning holdt sig til 1893, da konfirmationsdagen igen henlagdes til palmesøndag. I de senere år har der kun været enkelte konfirmander som agtede sig tilsøs, hvorfor den tidlige konfirmation ikke mere er nødvendig.

Skoleforhold.

Under vore forfædres trange kår og slidsomme kamp for tilværelsen blev der ikke megen tid tilovers til at sørge for åndens udvikling. Og almuen havde på den tid heller ikke som nutildags adgang til sit fædrelands litteratur af den gode grund som Holberg skriver i en tidsbetragtning "at hver den som med kløgt gik i lærdom tilbunds, latin på papiret kun malte". Når den tids mennesker kun kunne arbejde - det vil sige slide og slæbe fra sol stod op til den atter sank i vesterlide for at skaffe sig og sine det **66**) nødvendigste til livets ophold, og at det ikke blev alt for rigeligt skulle den herremand på hvis grund de som oftest boede som fæstere, nok sørge for, så behøvedes dengang ikke mer. Efterhånden som bøndernes kår bedredes sporer vi også den fremadskridende udvikling på oplysningens område. Det er dog egentlig først den sidste halvdel af det hennrundne århundrede der har sat fart og system i skolevæsenets udvikling. Det er meget sparsomt med historiske oplysninger denne sag angående. De få oplysninger som findes i kirkebøgerne er næsten mere end tarvelige. Efter hvad der fortælles skal der før den nuværende skole blev bygget have været skolebygning i det hus i Notmark, som for tiden ejes af slagter J. Fogt. Den tids skolemestretre var ikke som nutidens, faglærte mænd, som gennem mange års studium har erhvervet sig embedseksamen. Nej så meget ofredes der ikke dengang på den bestillings udøvere, som af al-muemanden nærmest blev betragtet som et nødvendigt onde, fordi han forvoldte ham udgifter og tab **67**) på arbejdskraft, når børnene, særlig de større skulle sendes til skole, det var dog kun hovedsagelig i vinterhalvåret der holdtes skole. Og som lærer havde man gerne en eller anden gammel håndværker som Sten Stensen Blicher skriver i "E Bindstow" kunne være skolemester om vinteren og muremester om sommeren og sædvanlig var lige dygtig til begge dele. Den sidste af denne privatskoles lærere var nu ikke muremester, men træskomager og hed Espen Petersen, til daglig brug kaldet gamle Espen.

Ved år 1790 skal gamle Espen endnu have levet der og virket som skolemester, træskomager og tørvestryger dog derom senere. I året 1791 blev den nuværende Notmark skole bygget, og dermed har det velsagtens været forbi med gamle Espens lærervirksomhed. Skolen tit kun enklases. Børnene i Notmarkskov, hvor der dengang ingen skole fandtes blev undervist til de var 12 år gamle, af en mand som kaldtes gamle Claus. Han boede i mange år i aftægtsboligen til det hus som i mange år beboedes af postmester Iversen i Notmarkskov. Om gamle Claus er at melde at han døde 1852 og skulle have været begravet palmesøndag. Men det blev en så forrygende snestorm at ligfølget måtte vende om på halvvejen og tage **68**) gamle Claus med hjem igen og først den følgende dag blev han begravet. I mange år derefter, når snestorme rasede, trøstede folk sig med, at så længe det ikke blev så slemt som dengang de kom hjem igen med gamle Claus var det ingen nød. Ved denne mands bortgang blev det besluttet at få skoleforholdene forbedret. Angående denne sags ordning var provsten i Notmark skole for at holde mandtal over skoledistriktets børn. Det viste sig da at om de skulle alle her tilskole ville der blive rigeligt 150, som den daværende skole langtfra kunne rumme. Der blev så oprettet et skolelokale på øvelgønne og Notmark skole forstørredes samme år til en toklasset, idet der blev tilbygget 3 fag ved den nordre ende. Dengang skolen kun var enklasset var indgangen på det sydvestlige hjørne, efter datidens skik gennem to halvdøre. Ved ombygningen blev indgangsdøren sat på vestsiden. Vinduerne derimod er blevet flyttet rundt på alle leder og kanter for at få den bedst mulige belysning. I de senere årtier er væggene blevet malet, bræddegulve er blevet lagt og skolebordene er blevet lakeret. Når jeg tænker tilbage på den tid jeg som skolepog holdt mit indtog i **69**) første klasse, hvor hr. Asmusen, gammel og opslidt af et langt livs trofast virksomhed i skolens tjeneste, residerede, da ser man først ret den store forandring som senere tider har ført med sig. Dengang var skolestuerne kun forsynet med murstensgulv som de mange fødder der dagligt trampede rundt der, som oftest fik lavet huller i. Og endnu værre var det at drengene som jo alle dage har holdt meget af at eje en skarp lommekniv havde øvet sig så flittigt i træskærerarbejde på skolens bænke og borde at der i mange af bordpladerne fandtes så store huller at man derigennem kunne læse sin lektie ud af den i rummet nedenunder opslåede bog.

Nuværende skolelærer hr. Andresen som kort derefter tiltrådte embedet beklagede sig da også til kredsskoleinspektøren over disse miserable tilstande, men fik af denne det lidet trøstende svar, at i hans hjemstavn (øst-preussen) var det meget værre. Så nyttede det jo foreløbig ikke at tænke på forbedring, men lidt efter lidt er det som sagt dog lykkedes at få tidssvarende inventar. Af de ved skolen ansatte lærere er Christian Carl Trolle den første som **70**) efterladte skrifter giver oplysning om. Skolen er som sagt bygget 1791 og det ligger nær at antage at Trolle samtidig har begyndt sin livsgerning der. Men først fra 1813 da han har begyndt at føre kirkebog har vi i hans sirlige håndskrift et fyldestgørende bevis på hans eksistens. Den samme kirkebog siger os at han døde den 21. Febr. 1829, 83 år gammel. Han vedblev at være lærer til sin død, men de sidste 2 år havde han sin efterfølger Mathiesen til hjælpelærer. Af de forskellige vittigheder som i folkemunde er bevaret om denne mand kan det sluttes at han havde været hvad man kalder en helstøbt person, som støt og roligt vandrede sin lange livsvandring, uden at frygte for Per eller Poul. Det fik hans provst engang at mærke, da han ved en kirkevisitats kritiserede Trolles kraftige sangstemme. Kunne han til tider end være lidt grovkornet i sin optræden, så viser efterfølgende dog også at han var en mand med hjertet på rette sted, og villigt hjalp sin trængende nabo. Engang havde kromanden nemlig været til **71**) bryllup og en tyv havde frastjålet ham den sidste skæppe byg han havde på loftet. Andendags formiddag gjorde Trolle kromanden opmærksom på at hans gris blev ved med at skribe, og da kromanden havde forklaret ham grunden derfor, sagde Trolle; skribe og hunge skal din gris ikke fordi skarnsfolk stjæler dit korn, hvorpå han gik hjem og hentede de 2 skæpper byg som han forærede sin nabo til erstatning for den ham frastjålne.

Følgende anekdote skriver sig også fra Trolles tid ved skolen. En mand her fra sognet var i ærinde kommet til Fyn, hvor man spurgte ham om hans hjemstavn, hvorpå manden svarede: Jeg er fra Als, fra det sogn hvor de har en trold (Trolle) til degn og en djævel til amtmand. Dette var jo for så vidt ret nok som sognet dengang hørte til Nørborg amt, hvor Johan Wilhelm Teufel v. Pirkensen var amtmand.

Trolles efterfølger var Mathiesen som var født 5. maj 1801. Han blev degn i 1829 efter at han havde været hjælpelærer hos Trolle et par år. Han var lærer i 36 år og døde 2. april 1857. Han lod i årene omkring 1845 afholde tysk aftenskole som besøgte af en halv snes **72**) stykker. Fra aug. 1857 til 1886 beklædtes embedet af lærer A. Asmussen som var født d. 6. juni 1818 i Blans. Han røgtede sit kald til han efter 29 års virksomhed endelig fik sin pension bevilget. Han døde i Hundslev 3. aug. 1892. Han oppebar en pension fra 1. aug. 1886 på 1069 Mark. Nulevende lærer H. J. Andresen har også allerede tilbagelagt en mer end 20 årig virketid ved denne skole. Han overtog skolen i en mildest talt sørgelig forfatning. I ro og stilhed har han, for skoleledere på det nationale område, tit brydsomme tid levet sine bedste manddomsår blandt os.

Grundet en ikke helt god fotokopi af det håndskrevne dokument, kan der være fejl i ovenstående afskrift. Hans Andersens kommentarer og uddybninger til Rasmus Jensens skrift.

Side MFJ/RJ

2/3. “da han stod på en stige for at plukke humle brast en spile”. En spile er et trin, på alsisk en spol.

2/4. “den nykeslede dynd”. Alsisk at kelle er at opgrave dynd fra en tørvemose med en kessel, nærmest en ketcher.

3/6. “Højtimmeret” er tømmeret i øverste stokværk i en bindingsværksbygning. 4/10 “da der forarbejdedes 516 numre gave tilsammen 1777 pund uld”. # er et ikke korrekt tegn for pund, men ligner lidt.

4/11. Degnegårdens opførelse dengang, omfattede kun 2/3 af den nuværende bygning.

5/14. Der udlagdes til stedet af præstegårdens marker et landtilliggende på---” Da kgl. Majestæt Fr. V i 1764 overdrog patronatsretten over Notmark kirke til sin fætter hertug Frederik Christian I af Augustenborg, ansøgte præsten Mathias With om tilladelse til oprettelse af et enkesæde på 16 sk. land. Patronatsretten blev overdraget 20 juli 1764, men man ved ikke hvornår selve huset er bygget. Siden 1879 har huset været i privateje. 16 Sk. (Skæpper) = 2 tdr. (tønder) land.

6/18. Der var antagelig en mindre smedie i byen fra ca. 1688, som ejedes af Jacob Nissen, de senere ejere var Niels Jacobsen, Jacob Nielsen, Cathrine Møller og derefter Jacob Petersen Møller der lavede en kontrakt med gårdejerne i byen. Senere, ca. 1875, byggede smed Hans Hansen Møller en ny større smedie som igen blev fjernet 14-09-1980 under den nuværende ejer Hans Hansen Møller.

9/27 + 28. Otto Breide til Søbo's gravsten fandtes i Notmark kirke indtil 1846, hvorefter den er forsvundet. I sidste halvdel af 1800 årene skal meget gammelt være fjernet fra kirken og kirkegården. Mon ikke den gravsten som tidligere lå foran hoveddøren på **smedestedet** er fra den tid. Den blev senere brugt i en overkørsel over en rende til overfladevand imellem smedestedet og J. Gravs ejendom. Den blev fjernet under en kloakering i 1960'erne og slået i stykker. Smedejerns gelænderet (fra 1881) på trappestenene foran hoveddøren på nuværende ejer **Hans Andersens gård** i Almsted, er en gave fra smeden til hans datter der blev gift med den daværende gårdejer Andreas Andersen 13-12-1861. Trappestenen er ligeledes en gravsten fra Notmark kirkegård.

En gammel gravsten foran indgangen til den **gamle kro** i Notmark har også sin historie. Den tidligere gravsten hvori der i hjørnerne er indhugget de 4 evangelister som findes på korset i kirken (*Ikke korrekt: i hjørnerne er der indhugget en hesteko, en tang, en hammer og en nøgle - Steen Weile*) skulle transporteres til Hørup på hestevogn. Kusken skulle efter at have hentet stenen på kirkegården lige have en snaps og stoppede ved kroen. Efter at have fået, en eller måske flere snaps, skulle han hurtigt hjemad med stenen. Da kroen ligger på en stejl bakke og han måske har givet hesten et ordentligt rap for at komme i gang, så røg stenen af vognen og knækkede da den ramte jorden. Kusken blev så ærgerlig over det skete at han ikke ville have den nu ødelagte sten med sig hjem til Hørup, så nu ligger stenen sikret med jern som trappesten foran den tidligere kro.

9/29. “Den i ketting sogn nedlagte by **Koldkaad**”. Koldkaad var en landsby imellem Ketting præstegårds have og skoven Dyrehaven. i præstegårdshaven står to store takstræer, som er meget gamle. Det fortælles at disse træer stod på hver side af vejen der førte ud til Koldkaad. Jens Raben foretog nogle udgravninger i byen i 1930'erne og fandt flere møddinger og en smedie. Byens befolkning blev af hertugen flyttet til udmarken Svelstrupskov (Kettingskov). Det samme gjorde han med befolkningen i landsbyen Bosted der lå mellem Elstrup og Østerholm ca. år 1584.

10/32. Vedrørende Helleman på Rumohrsgård. I dyrehaven findes et par store langdysser ved vejen fra Hundslev til Rumohrsgård. Det fortælles at Hellemann ville kløve stenene i langdysserne til noget byggeri på Rumohrsgård. Da den gamle stenhugger vendte en af stenene var der indhugget et kors på undersiden. Han nægtede derfor at fortsætte med arbejdet, Hellemann kom til stedet for at tale ham tilrette, men da han så korset, sagde han blot “lad os gå herfra”. Stenene, også den med korset står der endnu.

11/35. Hr Jørgen Nielsen Guderup har samlet sine skrifter i et værk han kalder “Chronik over Egen sogn”. Han var en alsidig mand, der 1881 bosatte sig som skomager i Svenstrup. Senere overtog han sin svigerfaders ejendom i Frederikshof, drev en købmandshandel og ved siden af denne en ejendomshandel. Da han i nogle år var kromand i **Frydendal kro** kom Emil Nolde (Hansen) med frue som gæst for at spise. Da Nolde ikke havde penge betalte han med malerier som senere blev brugt som tætningsmiddel i staldene, for at holde kulde og træk ude. Nolde boede i 1901 i Notmarkskov og i en årrække i Sjellerupskov.

12/39. “for 480 ?L uden inventarium” Måske Mark eller Daler Lübsk. Ved den sidste store restaurering 1952-53, ved arkt. Mogens Meyling, viste der sig spor af en endnu ældre præstegård. Langs husets midte fandtes en række stolpehuller, evt. levn af jordgravede stolper der har hørt til et ældre hus, Der er således indikationer for at den ældre præstegård har ligget på samme sted.

13/41. “Endvidere var der på den tid 5 indersteder”. Ved overdragelse af grundene, til privat ejendom, har kirken indført en forkøbsklausul, som iflg. landsarkivet først er blevet slettet i årene fra 1922 - 46, ved ejerskifte.

13/43. W.F.C. Augustiny var sognepræst i Notmark fra 1893 - 1916 og fra 1916 til genforeningen i Hørup. Han var meget tysk indstillet og talte dårligt dansk. Man sagde at han skrev sine prædikener på tysk om fredagen og oversatte dem til dansk om lørdagen. Efter genforeningen rejste han hjem til Lybeck. Han blev besjålet for sølvstøjet og hans penges værdi faldt til ingenting. Han tænkte på sin skønne tid i Notmark og døde i Lybeck 29 - 11 - 1937.

Der var indrettet forpagterbolig i det forhenværende bryggers, hvor H. Petersen boede med sine 4 børn til de, efter nedtagning af selve Hundslev mølle i slutningen af 2. Verdenskrig, flyttede over i møllens beboelseshus og ladebygning. Hvor den store ladebygning lå, var der fra 1825 indtil året 1852 en kirkestald. Denne blev fjernet for at skaffe plads til ladebygningen som igen blev fjernet i 1965.

15/48. “Kapellet” menes at være opført det nævnte år”. Det nævnte år er 1560, men passer ikke overens med præstearkivets regnskabsbog (sager fra 1691-1834). I denne står at den nordre tilbygning fra 1762 blev langt større end først planlagt. I 1762 tillod kongen at der gaves 1 rdl. af hver kirke i Fyens stift til en udbygning eller kapel på den nørre side af Notmark kirke. Iflg kontrakten er tilbygningen udført af tømremester Nicolaisen Juhler fra Notmark.

15/49. “Endnu findes et solidt fundament i gravrække”. På landsarkivet ligger et kort over kirkegården fra 1827. Kortet viser en indtegnet firkant, med samme streg som kirkebygningen, i en afstand af 8 - 10 m nord for tårnets nordvestlige hjørne. Det kan være et skur eller måske affaldsplads. Et klokketårn må man nok se bort fra, da tårnet antageligt er opført i første halvdel af 1200 tallet.

17/54. “Johan Frantz v. Aichelberg i 15 år råds og amtmand i Nørborg og Sæbygård”. Sæbygård var tidligere et meget anvendt navn for Søbygård på Ærø. Ærø har haft en omskiftelig tilværelse imellem kronen og hertugdømmerne. Søbygård nævnes første gang 1540 og kom senere under hertug Hans den yngre af Sønderborg, der byggede det Søbygård hvoraf nu kun kældrene er tilbage. På disse kældre blev den nye gård opført i 1840. Bygningen har stået ubenyttet i mange år og var næsten faldefærdig i 1980, men skulle nu være restaureret.

17/55. “det store værk af den korsfæstede kristus”. Korset med kristusfiguren hang fra 1907-1962 i østre korbue men blev ved restaureringen i 1962 flyttet til nordre korbue. Samtidig blev de i 1907 opmalede kalkmalerier tildækket.

17/56. “Altertavlen som før var sammenbygget med orglet”. Før 1907 stod orglet bag altertavlen mod korets østside. Altertavlen var maleriet “Bønnen i Gethsemane” der i 1849 stod på Augustenborg slot. Billedet blev af inspektør Hornemann udleveret til ‘Notmark kirke og opstillet som altertavle. 1907 blev orglet flyttet op i tårnrummet og den gamle altertavle, fra den katolske tid geninstalleret ved korets østvæg.

Min oldefars Smedekontrakt.

Ved et besøg hos min familie, Bodil og Asker Nielsen på Hygebjerggård 18. 6. 2000 viste Asker Nielsen mig en tilsvarende smedekontrakt for Asserballe som er ældre end den for Almsted og stadig gældende. Smedekontrakten er således bibeholdt i Asserballe, medens kontrakten for Almsted er blevet ændret som vist nedenfor.

Nedenstående ændring fra 1874 af den oprindelige kontrakt fra 1795 har jeg fået af gårdejer H. Andersen Almsted. Ændringen er sket medens min oldefar var smedemester i Almsted.

H. Andersen oplyser at nedenstående ophævelse af kontrakten er fundet under en skorsten i Asserballeskov ca. 5 km fra Almsted. Min bedstefader havde ikke kunnet finde den da han skrev sine erindringer i ca. 1950. Originalerne til begge kontrakter skulle findes på museet på Sønderborg slot.

**Købe - og Overdragelses Kontrakt, udfærdiget
paa den kongelige Amtsret, Afdeling 2. i Sønderborg.**

hvorved undertegnede 12 Bohls mænd i Almsted sælger Smedelandet i Almsted til Smeden Hans Hansen Møller, sammesteds.

Den 9. December 1874.

(Dokumentet er skrevet paa dansk)

Vitterligt gøres herved, at Bohlsejerne

1 Peter Eriksen	7 Peter Christensen
2 Peter Eriksen	8 Jørgen Smidemand
3 Hans Eriksen	9 Jacob Hansen Møller
4 Andres Andersen	10 Christen L. Schmidt
5 Peter Petersen Bladt	11 Hans Peter Grau
6 Christian Nielsen	12 Jens Hansen Bondes Enke,

alle af Almsted, som Overladere paa den ene og Smed Hans Hansen Møller, sammesteds som Tiltræder og Kjøber paa den anden Side, have oprettet og i dag i retten afsluttet følgende.
Overdragelses - og Kjøbe Contract.

1.

De førnævnte Bohlsejere sælger og overdrager herved, for sig og Efterfølgerne i Besiddelsen, deres Anpart at det ved Landseparationen Aaret 1795 udlagte s. k. Smedeland, hvilken Anpart for enhver af de ti føratnævnte Sælgere er 2 skeppe Land stort, og for enhver af de to sidstnævnte Sælgere 3 Skepper Land stort, til Smed Hans Hansen Møller i Almsted, saaledes, at han, lige som han har tiltraadt de nævnte Parter af Smedelandet, herefter maa betragte samme som sin sande og velerhvervede Ejendom.

2.

For en saadan Overdragelse forpligter Hans Hansen Møller sig til at betale til enhver af de 10 førstnævnte Sælgere 75 Thl. skriver fem og halvfjerdsindstyve Thaler, og til enhver af de to sidstnævnte Sælgere 90 Thl. skriver halvfemsindstyve Thaler Preusisk Courant, og for disse Beleb paa Forlangende til enhver især at udstede Forskrivelser.

3.

De Contracter og Overenskomster, der hidtil have bestaaet mellem Sælgerne og Kjøbereren, angørende Brugen og Benyttelsen af deres Andele i Smedelandet imod en aarlig Ydelse af Smedearbejde, erklæres af Sælgerne og af Kjøbereren for ophævede og at være uden Gyldighed og Betydning.

ing for Fremtiden.

4.

Smed Hans Hansen Møller og Efterfølgerne i Besiddelsen at de herved erhvervede Parter af Smedejorden avarer og betaler fra tiltrædelsen af, at regne, alle paa de kjøbte Parter hvilende Skatter, Afgifter og Byrder, ingen der-fra undtagen.

5.

Sælgerne lover at hjemle Kjøberens, de ham solgte Anparter i Smedelandet fri for Gjæld og andre Behæftelser end dem, der ere nævnte her. Til Bekræftelse underskriver Contrahenterne egenhændig denne Contract, idet de til Sikkerhed for samans Opfyldelse, pantsætte Sælgerne, deres respektive Bohlssteder og Kjøberens de af ham herved erhvervede Andele i Smedelandet og begjære de derhos Omskrivninger foretaget paa de vedkommende Steder.

Sket Sønderborg i den kongel. Amtsret, Afdeling 2.

Den 9. December 1874.

Peter Eriksen for mig og som Curator for Jens Hansen Bondes Enke. Peter Petersen Bladt, Andres Andersen, Peter Eriksen, Hans Eriksen, for mig og som Befuldmægtigt for Chresten L. Schmidt. Christian Nielsen, Peter Christensen, Jørgen Smidemand, Jacob Hansen Møller, Hans Peter Grau, som Sælgerne:

Hans Hansen Møller, Smed, som Kjøber.

Underskrifternes Rigtighed bevidnes: Hellborn, Amtsdommer,

Den 19. December 1874 omnoteret paa Kjøberens Folio i Augustenborg Herreds Skyld- og Pante-protokol Folio 2067 og indført i Bibogen pay. 22402.

Hellborn. Omkostninger, Objekt 830 Thl.

Tilsammen 14 Thl. s, e, b. 721.

Sofie Petersens (f. Frost)

Vestergade 11,
Hundslev,
6440 Augustenborg.
Hundslev febr. 1991

Mine barndomsminder.

Når man kommer lidt op i årene, sker det ofte at man tænker tilbage på sin barndomstid, og på den udvikling der er sket i tidens løb, specielt indenfor landbruget, hvor vi har haft vort virke. Jeg er født og opvokset på en gård i Padholm ca. 1 km fra Fynshav. Padholm er et lille samfund på 8-10 husstande. Min bedsteforældre havde købt gården i år 1900 og mine forældre overtog den i 1928. Da var der krisetider, landbrugsprodukterne kostede næsten intet og der var stor arbejdsløshed. Efterhånden blev tiderne bedre, og da jeg blev født i 1931 er det jeg mindes mest de sløje tider. Der var altid 2 karle og en pige til hjælp på gården og noget af det første jeg erindrer er en skiftedag, hvor der kom en ny karl og tjenestepige. Det var altid spændende. Far spændte hesten for fjedervognen og hentede karlens skab, med tøj, støvler mm. Pigen havde for det meste både skab og kommode. De kom som oftest fra nabo landsbyerne, man kom jo ikke så langt omkring dengang.

Min broder Christian blev født i 1936, og det foregik selvfølgelig derhjemme på gården. Nabokonerne kom med mad til min mor da hun lå i barselsseng, hvoraf en kom med duesuppe. Mine bedsteforældre boede i aftægten som var sammenbygget med gårdens øvrige bygninger. Jeg tror det var en stor berigelse for os børn, at vi havde dem så tæt på. Mangen en skumringstime har jeg tilbragt på aftægten. Min bedstefar kom fra Ulkebøl og min bedstemor var født i Broager sogn. Min bedstemor elskede at fortælle om Broager kirke med de to tårne, hvor hun både var døbt, konfirmeret og gift. En dag kom en omrejsende kunstmaler til gården for at sælge billeder, men sparsommelige som mine bedsteforældre var, så skulle de ingen billeder have. Nederst i bunken lå der et billede af Broager kirke, og så var sparsommeligheden glemt, bedstemoder købte det straks, og det hænger nu, som et kært arvestykke i vores hjem. Min mor var også flink til at smutte ind på aftægten. Hun havde i sine unge år været pige hos bedstemor, og havde der lært min far at kende. De havde et godt forhold til hinanden, og det var en selvfølge, hvis der kom gæster på aftægten, at der blev sendt bud efter mor. Ligeledes var det en selvfølge at mor bragte mad til dem, og passede dem, når de var syge. Der var ikke mange sociale goder dengang. Til gengæld havde mine forældre ingen børnepasningsproblemer, vi var altid velkomne på aftægten. Mine "andre bedsteforældre" som vi kaldte dem, det var før det blev moderne at sige mormor og morfar, boede på aftægten til deres forhenværende hjem i Notmarkskov. Min bedstemoder døde 58 år gammel en uge efter min brors fødsel. Oveni denne glædelig begivenhed, kom der så pludselig sorg i hjemmet. Mange kurve med madvarer har min mor derefter måttet bringe hjem til sin far, der senere blev syg og dermed måtte have en husholderske. Hun var også enke og måtte ud at tjene for at opretholde livet. Min far drev et alsidigt landbrug, med køer, heste, grise og høns. Jeg mindes aldrig at far har sovet for længe om morgenen, men det kan nok hænge sammen med at han ikke betroede morgenmalkningen til andre. Den yngste af karlene, drengen (e dreng) som man kaldte ham hjalp til i stalden. Det var ikke altid sjov for en 13-14 års dreng, som kom lige ud fra skolen for at tjene ved bønderne, at skulle svinge trillebøren ud på møddingen. Man kan levende forestille sig mødrenes bekymringer. Karlekamrene var nu heller ikke at prale af, vores slet ikke, det lå lige op til hestestalden, med indgang derfra. Med tiden blev det dog moderniseret. Vi havde 4 heste, og det var forkarlens arbejde at passe dem, og følge dem i marken ved pløjning, harvning mm. Både heste og karl kom trætte ind ved fyraftenstid, seletøjet blev taget af de svedige heste, en stang blev sat over indkørslen og så blev de sluppet fri. I en dam, som lå ved haven fik de slukket deres tørst og derfra skulle de nok finde ind i hestestalden, hvor et velfortjent foder ventede dem. Da min far ikke brød sig om heste havde vi næsten altid tunge arbejdsheste, men det skete da også at de måtte spændes for stadsvognen, når vi skulle på familiebesøg eller på indkøbstur til Sønderborg.

Turen til staden (te stajs) var en stor oplevelse. Hestene blev spændt fra, på en kro (f. eks. Colosseum) og der kunne de nyde den medbragte havre i ro og mag, inden turen gik hjemad igen. Mor og far havde altid mange ærinder der var nøje planlagte. Der blev altid handlet i de samme forretninger, hvor vi kendte personalet og de kendte os. Min fars princip var at man ikke kunne gå fra en forretning uden at købe noget. Sådanne byture foregik 2-3 gange om året, og for en lille pige var prikken over i et at besøge en cafe, hvor man bestilte kagerne i bagerbutikken, og derefter fik dem serveret med kaffe eller chokolade i caféen. Slægter fulgte slægters gang, og var der et dødsfald i nabolaget, skete det at far blev bedt om at køre ligkørsel. Ligvognen der stod i en lade ved præstegården eller i kirkestaldene blev pudset, hestene ekstra striglet og seletøjet ligeledes (vekse å posse). Svinebestanden bestod af 5-6 søer og grisene blev fedet op og solgt til slagteriet. Når en so skulle til orne måtte den, sammen med en karl selv gå ad vejene de 1-1,5 km, hen til en landmand der havde en sådan. Der var jo ikke mange biler på vejene dengang Hønsene var min mors domæne. Der blev indkøbt ca. 60 kyllinger hvert år, så der var altid en flok høns som var i fuld æglægning. De æg der ikke brugtes i husholdningen, blev solgt til brugsforeningen. Disse blev så modregnet, i de varer der blev købt ind. Mor så gerne at der blev en sjat (en slat) ægpenge tilovers, de var hendes. Hun protesterede højlydt, da min far senere meldte sig ind i en regnskabsforening, for hendes ægpenge, skulle ingen bestemme over, men hun måtte dog overgive sig. Mors store hobby var udrugning af gæslinger og ællinger som blev opfedet og solgt til jul. På de 30 ha. Jord som hørte til gården, blev der dyrket byg, hvede, havre og roer og en del udlagt med græs, hvor de 14 køer med kalve græssede. Om sommeren foregik malkningen i marken. Da det var med håndkraft, skete det at pigen måtte hjælpe til, udover hendes arbejde med at vaske mejerispandene. Når roerne skulle hakkes, var alle i gang sammen med et par nabokoner der hakkede rækker på akkord. Et andet forårsarbejde var tidselskæringen, da sprøjtemidler endnu ikke var på tale. Høhøsten foregik på den måde, at græsset blev slået med en græsslåmaskine. Efter at det havde ligget og vejret lidt, blev det stakket på høryttere, for derved at tørre yderligere, inden det blev kørt ind i laden. Som barn på landet var høsttiden noget særligt, fra mine første år husker jeg, at kornet langs med yderkanten af markerne blev slået med le. Kornet blev samlet og bundet op til neg, så der var plads til at selvbinderen kunne komme i gang. Negene blev derefter sat i traver (skokket) så de stod i lige række. Når negene var tørre blev de kørt i hus på arbejdsvognene forsynet med et høstræk (et reck). Vi havde selv tærskværk, men det var kun få læs der blev tærsket i høsten. Min far foretrak at tærske hen over året, når lageret af foderkorn var ved at slippe op. Vi havde altid to daglejere der hjalp til i høstens tid og de var naturligvis på fuld kost. Havde vi håndværkere beskæftiget med et eller andet var det også en selvfølge at de blev bænket ved køkkenbordet. Når det sidste læs korn skulle køres ind samledes vi med nabobørnene i vor have, hvor vi plukkede en stor buket georginer. Med disse pyntede vi høstvognen, og forspandet fik blomster i seletøjet. Alle børn blev derefter løftet op på læsset og turen gik derefter hjemad, alt mens vi sang "fok fok hurra". Mor trakterede med æbleskiver som hun havde bagt til lejligheden, med saftvand til børnene og frugtvin til de voksne.

Tilbage var så høstgildet, der først blev holdt når vi var helt færdige med høsten, dvs. efter at rivning af kornmarkerne havde fundet sted. Daglejerne med deres koner, mine bedsteforældre, og de hjemmehørende på gården deltog. Mine bedsteforældre var i øvrigt altid med når der var gæster. Maden bestod gerne af en oksesteg samt en hjemmelavet dessert. I aftenens løb blev der skænket nogle dramme så snakken gik lystigt. Noget man nok ikke rigtig fatter er hvorledes gårdens drift kunne klare alle de udgifter til maskiner og folkehold. Tilsyneladende spillede det ingen rolle med en ekstra daglejer, men timelønnen var jo dengang ikke så stor og de øvrige udgifter heller ikke. Man jagede dengang ikke så meget efter statussymboler, og levede så vidt muligt af egne produkter. Der blev slagtet store svin med masser af flæsk, og de blev spist! Om formiddagen blev der serveret et mellemmåltid (mellund) der bestod af rugbrød med flæsk og sennep. Da alt arbejde på gården bestod af manuelt arbejde, kunne de tunge spiser bedre forbrændes. Fryseboksene var endnu ikke opfundet, så alt kød blev henkogt (henvække) og opbevaret i lufttætte henkogningsglas; men stod disse glas for længe kunne kødets friskhed diskuteres.

Der kunne godt gå 2-3 dage med at slagte og tilberede et svin; der blev lavet spegepølser, medisterpølser, leverpølser, lungepølser mm, hvoraf mange blev røget i et røgeri sammen med mange skinker og sideflæsk. Når de forskellige produkter blev hentet hjem, blev de hængt op i et røgskab der stod på loftet. Der hang så pølser og skinker på rad og række og når der skulle bruges noget i husholdningen, tog man bare brødkniven med op på loftet og skar passende stykker af. Engang om måneden var der storvask; en stor proces. 1. dag blev tøjjet lagt i blød, 2. dag blev tøjjet kogt "for" i gruekedlen og 3. dag kogt "efter", vasket på et vaskebrædt, skyllet, og hængt til tørring. Det er ikke så underligt at tøjjet skulle have denne grove behandling, for det blev jo ikke skiftet så tit. Rullen bestod af en firkantet kasse med sten i, tøjjet blev rullet omkring to tykke træuller, skubbet ind under kassen med sten og trukket frem og tilbage. Hvis det regnede i storvask tiden var min mor ude med en stor balje for at samle regnvand fra en tagrende, tøjjet blev efter en skylning i regnvand blødere. Så vidt muligt vaskede min mor sig altid i regnvand, det var billigere end dyre cremer. Der kom mange forskellige handelsfolk til gården, nogle handlede med knappenåle og barberblade andre med heste og køer. Engang om ugen kom brugsen med varer, og to gange om ugen kom bageren med nogle af de i årets løb mange brød. Til daglig bagte min mor altid selv vore franskrød (vekache) og pladekager, men når der kom gæster blev der købt kager hos bageren. Hvert år i slutningen af vinteren blev der indbudt til det årlige "aftensæde"; dvs. naboer og venner blev budt på stort sønderjysk kaffebord, med wienerbrød, konditorkager og lagkager fra bageren. Grunden til at der blev "gæstereret" så meget på denne tid af året var dels at det skulle overstås inden forårsarbejdet, og dels fordi det ikke måtte være for koldt. Mændene sad i den ene stue og kvinderne i den anden, sådan var det bare. Efter kaffen kunne det ske at mændene gik i stalden for at se på besætning-en af køer, grise mm., for på denne måde at udveksle erfaringer. En lidt ram lugt kunne godt fylde stuerne når de kom ind fra stalden, men med et par gode cigarer, blev lugten vendt til duften, så det betød ikke så meget. Alle spillede kort, mest skærvindsel, men dog var der nogle der spillede

skat. Jeg mindes at mine forældre talte om, at det var godt at der blev spillet kort til disse "aftensæder"; dels fordi næsten alle bekendte havde gæster i samme tidsrum, og dels fordi det var de samme der mødtes, måske endda flere gange om ugen. Hvis man ikke spillede kort, kunne snakken hurtigt ebbe ud, eller den kunne blive vendt til sladder. Til festen blev der fyret i kakkelovnene, og da den gode stue (e goj stu) kun blev brugt 3-4 gange om året kunne det knibe med at få den varmet op. Det brændsel der brugtes, bestod for det meste af træ der var hugget i vor egen skov, det kostede jo kun arbejdskraften. Det var tjenestepigens arbejde at fylde trækassen, der stod i køkkenet, med træ og kvas (mæ spleen å stegge) inden fyraften, og hun skulle også binde en tot halm (halmjask) til optændingen næste morgen. Når vejret en sommerdag var rigtig klart, og der blæste en frisk brise, skulle kisternes indhold ud til luftning (broning). Træstigen (e læ) blev hentet i laden og lagt henover stakittet og et par skamler og så blev sengetøj og linned mm. lagt over disse. Efter nogle timers forløb blev alle tøjstykker vendt, og hen mod aften blev det hele flyttet tilbage til kisterne med mølkugler mellem lagene. Min bedstemor var en mild kone med et meget ungdommeligt sind, men hvert år når hun og bedstefar bar indholdet fra deres kister ud til bronning, kom der et trist skær over hendes ansigt. På kistebunden lå der småbørns pudevår og børnetøj, som hun gemte og værnede om. Det var et kært minde, om to små tvillingpiger der døde da de var 1 år gamle og en lille dreng der døde da han var 3 år gammel, alle pga. lungebetændelse, min far var den eneste der overlevede. Uden at blive overbebyrdet var det en naturlig ting at vi børn deltog i arbejdet derhjemme, uden betaling, det tænkte vi slet ikke på. Når far og karlene var beskæftiget med markarbejde, bragte vi ofte eftermiddagskaffe ud til dem. Kurven indeholdt også saftvand og kager til os børn, og hunden der fulgte os troligt fik også sin bid. Skolegangen kunne der skrives et helt kapitel om, men den tids skolegang er beskrevet så mange andre steder at jeg vil nøjes med at sige, at jeg var glad for min skoletid. Vi var ca. 50 børn i Fynshav skole, og dagen begyndte altid med en morgensang, og selvom vi var 3-4 årgange i samme klasse, betød det ikke at vi ikke fik lært noget. Morgensangen er forstummet, det er et stykke kultur der er gået tabt.

Begge mine forældre havde gået på højskole, mor på Danebod, og far på Frederiksborg, og disse ophold havde optaget dem så meget at de ofte talte om den tid.

Far var på Frederiksborg i vinteren 1920, sammen med 4 andre elever fra Sønderjylland og han fortalte tit om hvordan de var blevet forkælet fordi det var i genforeningstiden. Der er også lidt dyste minder i min barndomstid og de hører til besættelsestiden, jeg husker tydeligt den 9. april 1940 da tyske flyvemaskiner drønedede ind over landet, og alt det andet onde der fulgte i kølvandet. Min mand som stammer fra Sydals, har fortalt at de i hans hjem havde en daglejer der var fra Kolding egnen, men bosat på Als. Den 9. april var han beskæftiget med at strø gødning (u å spre moch) på marken. Da han hørte om tyskernes komme, satte han sin møggreb (mochgref) og sagde: jeg vil hjem, hjem til det gamle land (de gammel lan, er Danmark nord for Sønderjylland) han troede at besættelsen kun omfattede Sønderjylland. Mørklægning, udgang sforbud og rationering og mange andre ting hørte besættelsestiden til. Hitlerjugend og Volksturm marcherede forbi vores gård og holdt øvelser hist og her, da de boede på Danebod højskole, der var beslaglagt af tyskerne. Det var sørgeligt at se disse drenge, og tænke sig til deres eventuelle skæbne, men det var glædeligt at høre fredsbudskabet over BBC radio d. 4. maj 1945. Dette er et udpluk af mine barndomserindringer, og jeg har nu været landmandskone og medhjælpende hustru i ca. 30 år. Den måde vi har drevet landbrug på, har været under lidt andre former end tidligere, her i mekanikkens tidsalder. Vi har begge to følt glæde ved landmandsgerningen og tiden er desværre løbet alt for hurtigt. Når man ser ind i fremtiden, kan man allerede ane at der også der, vil ske en rivende udvikling og omvæltning for næste generations landmænd.